

'S-HERTOGENBOSCH

SCHILDERSTRAAT 33: Bank van Leening

Bouwhistorische documentatie

BAAC rapport B-07.0371

maart 2008

'S-HERTOGENBOSCH

SCHILDERSTRAAT 33: Bank van Leening

Bouwhistorische documentatie

BAAC rapport B-07.0371

maart 2008

Status
Definitief

Auteur(s)
Ing. A.G. Oldemenger

Colofon

Redactie: drs. J.M.J. Willems
Teksten: drs. ing. A.G. Oldenmenger

Fotografie: drs. ing. A.G. Oldenmenger
Dendrochronologie: ir. S. van Daalen
Veldwerk: drs. ing. A.G. Oldenmenger

Copyright: Gemeente 's-Hertogenbosch / BAAC bv, 's-Hertogenbosch.

Niets uit deze uitgave mag worden veeelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de Gemeente 's-Hertogenbosch en/of BAAC bv te 's-Hertogenbosch.

BAAC bv

Onderzoeks- en adviesbureau voor Bouwhistorie, Archeologie, Architectuur- en Cultuurhistorie.

Graaf van Solmsweg 103
5222 BS 's-Hertogenbosch
Tel.: (073) 61 36 219
Fax: (073) 61 49 877
E-mail: denbosch@baac.nl

Bergsingel 81-85
7411 CN Deventer
Tel.: (0570) 67 00 55
Fax: (0570) 618 430
E-mail: deventer@baac.nl

Inhoud

Voorwoord	5
1 Beknopte inleiding	7
2 Kadastrale gegevens	9
3 Gegevens uit archief en bouwdoossier	11
3.1 Een rekening uit 1856	11
3.2 Bouwtekeningen uit 1930	12
3.2 Bouwtekening 1950	14
3.3 Bouwvergunning 1954	14
4 Het exterieur	15
4.1 De voorgevel	15
4.2 De rechter zijgevel	19
4.3 De linker zijgevel	23
4.4 De achtergevel	31
4.5 Gevelreconstructies	33
5 Het souterrain	35
6 De begane grond	43
7 De zolder	47
Bijlagen	53
- Rekening uit 1854	55
- Werkomschrijving uit 1930	59
- Werkomschrijving uit 1954	61
- Resultaten dendrochronologisch onderzoek	63
- Ten behoeve van de beeldvorming een vroeg negentiende-eeuwse beschrijving van een glasblazerij	65
- Voor- en achtergevel in de jaren negentig van de twintigste eeuw	67

Voorwoord

In opdracht de Gemeente 's-Hertogenbosch heeft BAAC bv (*onderzoek- en adviesbureau voor Bouwhistorie, Archeologie, Architectuur- en Cultuurhistorie*) te 's-Hertogenbosch, een bouwhistorische documentatie verricht van het gebouw Schilderstraat 33, beter bekend als de Bank van Leening of ook wel de Glasfabriek. De aanleiding tot deze documentatie is de op handen zijnde verbouwing van het pand, dat in het tweede kwart van de negentiende eeuw als glasfabriek werd gebouwd. Enerzijds is de verwachting dat tijdens deze verbouwing bouwsporen aan het licht komen die meer inzicht kunnen geven in de oorspronkelijke architectuur en indeling van het gebouw. Anderzijds dienen die onderdelen te worden gedocumenteerd die voorafgaande aan de verbouwing worden gesloopt. Dit betreft onder meer de gehele kapconstructie.

Met deze rapportage wordt beoogd om de bestaande situatie van het pand bondig te beschrijven en wezenlijke bouwsporen alsmede de te slopen kapconstructie te documenteren. Hopelijk is het mogelijk om op basis van deze documentatie, en op basis van een door E. Smits vervaardigde rapportage waarin historische gegevens die betrekking hebben op de periode dat het pand deel uitmaakte van de glasfabriek uiteen zijn gezet, op papier een reconstructie van de glasfabriek te maken. Tijdens het onderzoek naar het gebouw is de documentatie die de heer Ad Beerens over het gebouw heeft verzameld, geraadpleegd.

Ook zijn enkele houtmonsters uit het pand genomen die dendrochronologisch zijn onderzocht. Helaas leidde dit niet tot een resultaat.

's-Hertogenbosch, maart 2008

A.G. Oldenmenger

1 Beknopte inleiding

In 's-Hertogenbosch staat aan de Schilderstraat, een zijstraat van de Hinthamerstraat, een opvallend pand dat bekend staat onder de naam Bank van Leening, een naam die ook op de voorgevel van het pand te lezen is. Het pand heeft een rechthoekige plattegrond en omvat een souterrain, een begane grond en een zolder onder een met pannen gedekt zadeldak. Het pand is met de korte voorgevel op de straat gericht.

Een door BAAC uitgevoerd historisch onderzoek heeft uitgewezen dat het pand in 1842 als glasblazerij werd gebouwd op de plaats waar voordien een deel van het zogenoemde Arme Fratershuis stond.¹ Het Arme Fratershuis, sinds 1630 in gebruik als Latijnse School, was al ruim vóór 1842 gesloopt, zoals ook de kadastrale kaart van 1832 uitwijst. Op deze kaart zijn namelijk onbebouwde gronden weergegeven, vooral moestuinen. De kaart laat ook zien dat de stadsrivier de Dieze aan de zuidzijde langs het terrein liep en de Zuid-Willemsvaart aan de noordzijde. Aanvoer van grondstoffen en afvoer van afvalstoffen en eindfabrikaten zal geen probleem zijn geweest. De grond werd in 1842 door de stad 's-Hertogenbosch verkocht aan J.K. Mirion en H.T.J. van de Ven. Zij kregen vergunning voor de bouw van een glasblazerij met drie ovens en een stoommachine. Vermoedelijk zijn zogenaamde roosterovens gerealiseerd. Deze bestonden uit twee delen: een potoven die gebruikt werd als smeltzone en een tweede deel waarin het glas kon afkoelen tot de juiste viscositeit voor het blazen was bereikt. Tijdens een archeologisch onderzoek in 2006 zijn naast glasslakken restanten gevonden van materiaal afkomstig van deze ovens.

In 1843 werkten 20 mensen in de fabriek, vijf jaar later al 98, waaronder 10 kinderen. De werkomstandigheden zullen zwaar zijn geweest. De hete lucht die vrij kwam bij de glasproductie werd waarschijnlijk niet afgevoerd door schoorstenen, maar via de ramen in de gevels. Het zal in de glasblazerij dus zeer warm zijn geweest. Wellicht was ook ventilatie mogelijk via een lichtstraat van glazen pannen waarvan melding wordt gemaakt in een rekening uit 1853. Ondanks dat de glasfabriek in korte tijd snel groeide, moest in 1848, een economisch crisisjaar, tot sluiting worden overgegaan.

Het pand kreeg daarna een nieuwe functie, die van Bank van Leening. De Bossche Bank van Leening was een dertiende-eeuwse leenbank waar inwoners van de stad geld konden lenen, vaak tegen woekerprijzen, omdat het exploitatierecht door het stadsbestuur aan particulieren werd verpacht. Deze situatie kwam pas ten einde op het moment dat het exploitatierecht werd overgedragen aan het "College van Regenten over de Godshuizen en de Algemene arme dezer stad". In 1853 werd door dit college de voormalige glasblazerij aangekocht. De koop omvatte de voormalige glas- en kristalblazerij én twee slijperijen. De glasblazerij werd omgebouwd tot bankgebouw. De verbouwingen bestonden uit het wijzigen van de gevelopeningen en het verplaatsen van binnenmuren. De directeurswoning werd in 1854 tot stand gebracht in een magazijn van de voormalige glasfabriek, zeer waarschijnlijk de aanbouw aan de noordzijde van het huidige gebouw.

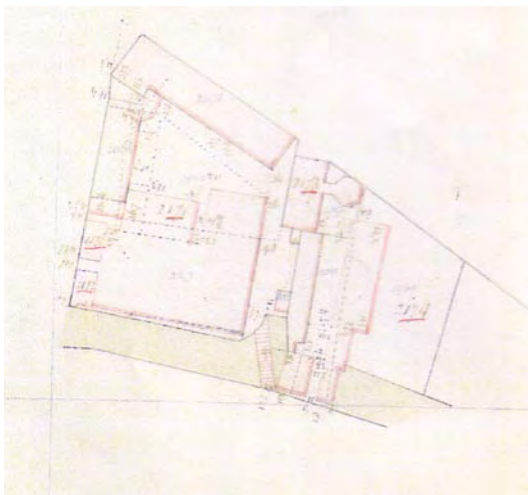
In 1948 kwam er met de introductie van de Gemeentelijke Volkskredietbank een einde aan de Bank van Leening. Het gebouw werd sindsdien gebruikt als aula, repetitielokaal, magazijn en expositieruimte. In 2007 is begonnen met de verbouwing van het pand om het geschikt te maken als onderdeel van de Muzerije, welke haar hoofdgebouw heeft aan de Hinthamerstraat.

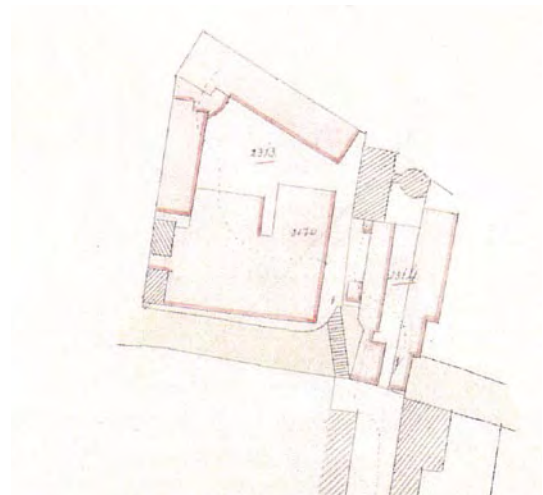
Een detail van de kadastrale kaart van de Bossche binnenstad. De kaart dateert uit 1832. Het perceel van de latere glasfabriek is gemarkeerd.

Een detail van een kadastrale op-meting uit 1843 met daarop de gebouwen van de toenmalige glasfabriek. Het gebouw met nummer 2071 is de latere Bank van Leening, het onderzochte pand.

Een detail van een kadastrale opmeting uit 1843 met daarop de gebouwen van de toenmalige glasfabriek. Het gebouw met nummer 2071 is de latere Bank van Leening, het onderzochte pand.

Een detail van een kadastrale opmeting uit 1854. Het gebouw heeft bouwsels aan de noord- en de westzijde.

2 Kadastrale gegevens

De heer Ad Beerens, werkzaam bij de Muzerije, heeft in het verleden kadastrale informatie over het pand Schilderstraat 33 verzameld. Zijn doel was om vast te stellen of het gebouw inderdaad van oorsprong de blazerij van de glasfabriek is geweest. Zijn onderzoek bevestigde de vermoedens. Dit hoofdstuk is opgesteld aan de hand van het door Ad Beerens verzamelde kaartenmateriaal, aangevuld met kaarten uit het archief van de afdeling BAM van de gemeente 's-Hertogenbosch.

Op de kadastrale kaart van 1832, de oudste tot op het perceel nauwkeurige weergave van de bebouwing in 's-Hertogenbosch, ontbreekt zoals gezegd nog ieder spoor van het huidige gebouw.

De oudste kadastrale kaart die het huidige gebouw weergeeft, is een kaart die gedateerd is op 19 december 1843. Het huidige gebouw Schilderstraat 33 heeft een L-vormige plattegrond en draagt het nummer H-2071. In de kadastrale legger is dit perceelnummer omschreven als glasoven en erf in eigendom van Mirion & Van der Ven, kristalslijperij te 's-Hertogenbosch. Het pand is gelegen aan de zuidzijde van een trapeziumvormig terrein dat wordt ingesloten door de Dieze, de Zuid-Willemsvaart en de Schilderstraat. Het gebouw is niet met de gevel op de Rooilijn aan de Schilderstraat gebouwd.

Aan de Zuid-Willemsvaart staat een eveneens L-vormig gebouw, dat volgens de kadastrale legger de functie van glasfabriek heeft. Aan de Schilderstraat staat een woonhuis met erf. Het woonhuis grenst wel aan de rooilijn van de straat. Het woonhuis is ouder dan de fabrieksgebouwen. Het wordt in een oudere kadastrale legger al genoemd.

Het binnenterrein dat door de gebouwen ingesloten wordt, is omschreven als een moestuin.

De volgende kadastrale kaart dateert van 14 mei 1847 en laat zien dat het complex enigszins in omvang is toegenomen. Het gebouw met de glasoven, de glasblazerij, heeft aan de straatzijde twee perceelssplittingsen gekend. Tegen de straatgevel zijn vermoedelijk twee éénlaags aanbouwen tot stand gekomen. De gang tussen beide bouwdelen, waarvan in de straatgevel nog sporen zijn aangetroffen, was noodzakelijk om de toegang tot het souterrain in stand te houden.

Aan de noordzijde is het gebouw iets vergroot én is er een bouwdeel tegenaan geplaatst. Helaas staan op de kaart de functies van de verschillende gebouwen niet omschreven.

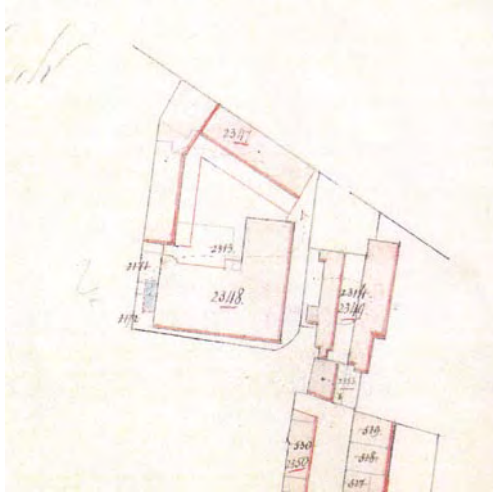
Aan de Zuid-Willemsvaart is een vanwege een achzijdige uitstulping opvallend bouwdeel weergegeven. De uitstulping is mogelijk de onderbouw van de fabrieksschoorsteen. Het gebouw bergt vermoedelijk de stoommachine van de fabriek.

Deze kadastrale situatie is ook op een kaart van 12 mei 1854 weergegeven. De bouwdelen die op deze kaart zijn gearceerd, waaronder de aanbouwsels aan de straat en het gebouw met de achzijdige uitstulping, zijn op een latere kadastrale kaart van 31 mei 1855 verdwenen. Mogelijk wijst de arcering op een te veranderen situatie. Het gebouwencomplex is dan al enkele jaren niet meer in gebruik door de kristalslijperij.

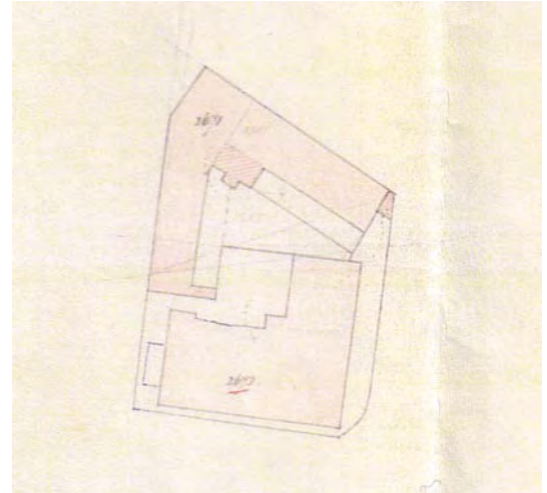
Op de kaart van 1855 is aan de straatzijde een blauw gekleurde massa weer gegeven die te interpreteren is als de huidige bordestrap. Deze trap was noodzakelijk om een

goede ontsluiting van de begane grond mogelijk te maken.

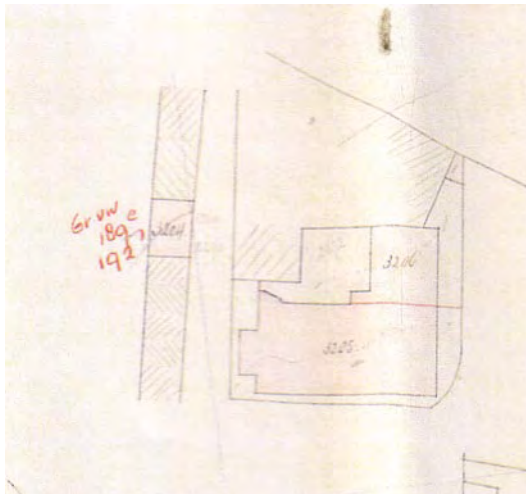
De kadastrale kaarten van 15 maart 1865 en van 20 november 1875 laten in wezen een onveranderde situatie zien. De Bank van Leening, de voormalige glasoven of glasblazerij, heeft een L-vormige plattegrond en aan de straat de huidige bordestrap.

Een detail van een kadastrale opmeting uit 1855, het jaar dat de Bank van Leening in de voormalige glasblazerij wordt gevestigd. Er wordt aan de noordzijde een privaat gebouwd. De entree aan de westzijde wordt gewijzigd. Van de aanbouw aan de noordzijde, zichtbaar op de kaart van 1854, zijn alleen nog de contouren getekend.

Een detail van een kadastrale opmeting uit 1865, een bijna onveranderde situatie wat de Bank van Leening betreft. De percelen 2171 en 2172 op de tekening van 1855 zijn vervallen

Een detail van een kadastrale opmeting uit 1875 waaruit opgemaakt kan worden dat het perceel 2672 van de kaart van 1865 is opgesplitst in de percelen 3206 en 3205.

Een detail van een kadastraal uittreksel uit 1890. De situatie is sinds 1875 ongewijzigd.

3 Gegevens uit archief en bouwdossier

3.1 Een rekening uit 1856

De oudste beschrijving van verbouwingswerkzaamheden dateert uit het jaar 1856.² Het betreft een rekening van meerwerk en minderwerk, ingediend door de aannemer P. de Rooij, die belast was met de uitvoering van de verbouwing van de glasblazerij tot Bank van Leening, het magazijn tot directeurswoning en de slijperijen tot verblijf van behoeftige vrouwen en kinderen. Bekend is dat deze aannemer het werk voor fl 7750,- heeft uitgevoerd.

In de rekening wordt de vervaardiging van het gesmeed ijzeren ronde raam in de voorgevel van de Bank genoemd. Tevens het aanbrengen van portlandcement ter verfraaiing van de spijlen van de vensters, alsmede het aanbrengen van de letters "Bank van Leening" in de voorgevel. In de muur aan de Diest (die Deze liep tot circa 1930 langs de huidige rechter zijgevel) worden herstellingen in oude bakstenen vermeld. Vermoedelijk betreft het hier het herstellen van het afgehakte metselwerk ten behoeve van de nieuw geslagen segmentbogen boven de vensters.

In de kelder worden meerwerk aan de spijlen in de ramen vermeld en het dak krijgt 8 gietijzeren dakramen ten behoeve waarvan dakpannen worden afgenomen. Dit zijn slechts enkele van de punten die op de rekening van De Rooij zijn weergegeven. Het gaat in dit kader te ver om alle punten onder de aandacht te brengen.

Afbeelding: Links op deze foto de zuidgevel van de Bank van Leening. De foto is genomen tijdens de demping van een deel van de Binnen Deze in de jaren dertig van de twintigste eeuw.

2

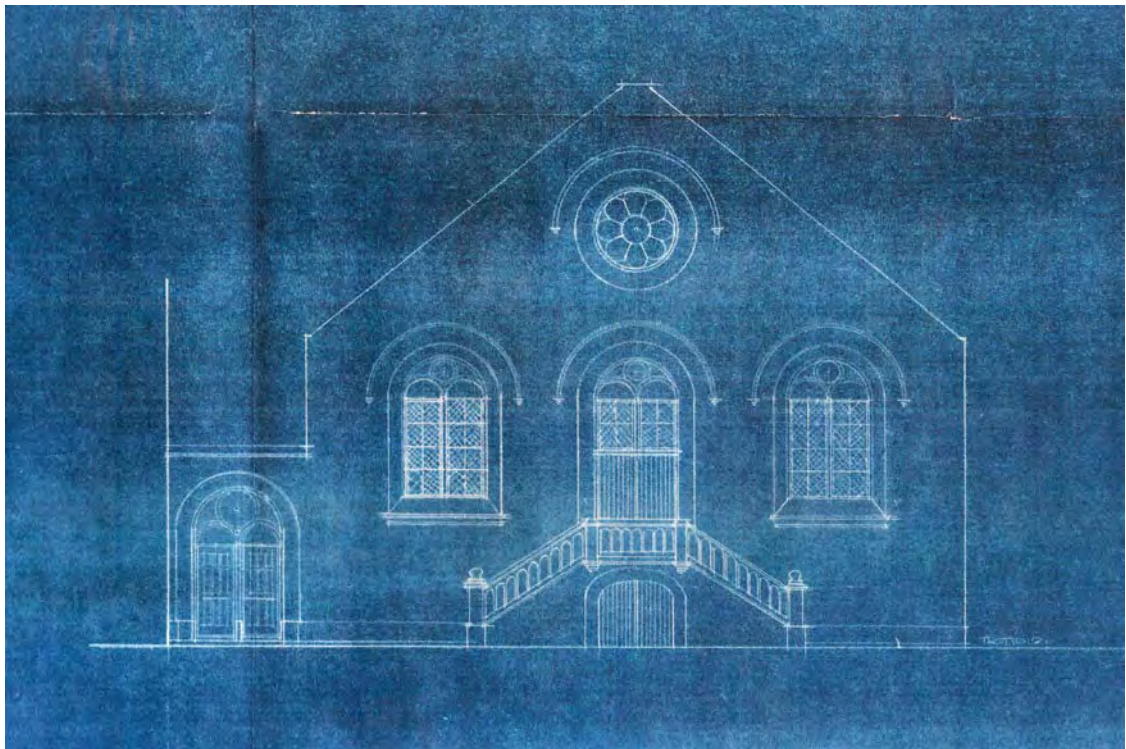
De gebruikte bronnen zijn zoveel mogelijk als bijlage opgenomen.

3.2 Bouwtekeningen uit 1930

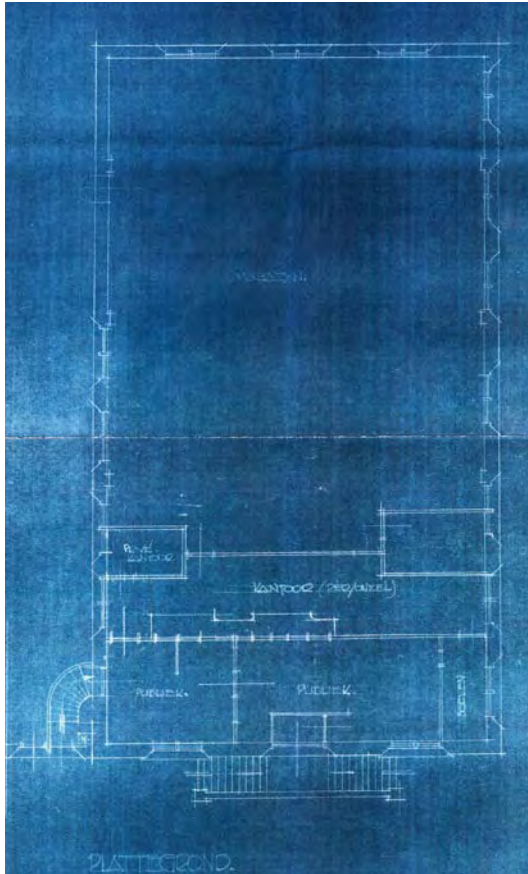
Op 15 december 1930 wordt door het College van regenten over de Godshuizen een bouwvergunning aangevraagd. Het betreft een verbouwing van het gebouw der Bank van Leening. In de omschrijving van de werkzaamheden is te lezen dat in de voorgevel de bestaande ramen worden vervangen door nieuwe ijzeren ramen. Tegen de trapmuur wordt een nieuwe halfsteensmuur gemetseld, op de bestaande fundering van deze muur. De vlechtingen van de topgevel worden ter dikte van 22 centimeter weggebroken en vervangen door een soortgelijke afdekking. Deze afdekking wordt afgewerkt met verglaasde muurafdektegels.

De houten binnentrap wordt uitgebroken en vervangen door een gemetselde trap met hardstenen dektreden. In de zijgevel worden twee oude ramen uitgebroken en vervangen door nieuwe houten kozijnen met onder draairamen en boven klepramen. De nieuwe kozijnen worden ontlast door bogen of schrekken die boven de bestaande kozijnen aanwezig zijn. Het privekantoor van de directeur wordt vergroot. De fundering van de nieuwe muren wordt aangelegd op de daaronder aanwezige gemetselde gewelven. De vloer van het kantoor krijgt houten vloerbalken (6,5 x 16,5, hoh 50cm) en 2,2 centimeter dikke vloerdelen.

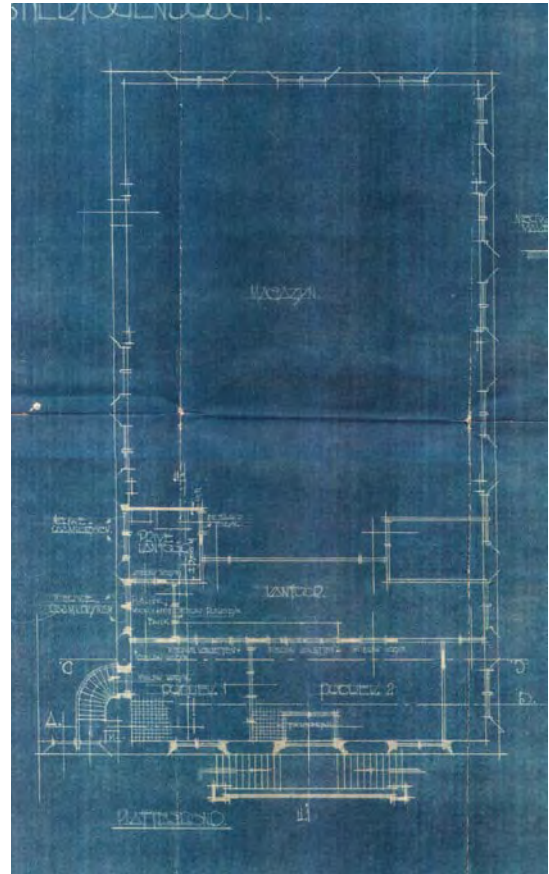
De vergunning wordt op 5 januari 1931 verleend. In het bouwdoosje van het pand zijn bijbehorende blauwdrukken aangetroffen.

Bouwtekening uit 1930 met daarop de voorgevel in de bestaande toestand, met balustrade, gietijzeren ramen en negentiende-eeuwse deuren.

Bouwtekening uit 1930 met daarop de begane grond in de bestaande toestand, van voor naar achteren de publieksruimten, het kantoor en het magazijn, met in de linker zijmuur een deur naar het aangrenzende pand.

Bouwtekening uit 1930 met daarop de te maken situatie op de begane grond. Het privekantoor wordt vergroot en er komt een loket voor de voorschotbank. De vensters in de voorgevel, de muur van de trap en enkele vensters in de linker zijgevel worden vernieuwd.

Afbeelding (5): De complete bestektekening van de te maken toestand uit 1930.

3.3 Bouwtekening 1950

Op 11 november 1950, de Bank van Leening bestaat dan al twee jaar niet meer, wordt door de Architect der Godshuizen een tekening ingediend ten behoeve van de verbouwing van de deuren links van de voorgevel van de voormalige Bank van Leening. De twee deuren links van de gevel, voorheen toegang gevende respectievelijk tot het weeshuis en de Gemeentelijke voorschotbank, worden vervangen door één poortje welke toegang geeft tot het ketelhuis, dat volgens een reeds vroeger ingediend plan, achter de lage muur is opgericht.

3.4 Bouwvergunning 1954

Op 4 september 1954 wordt door het College van regenten over de Godshuizen een bouwvergunning aangevraagd. Het betreft een verbouwing van de grote zaal van de voormalige Bank van Leening tot speelzaal. In de omschrijving van de werkzaamheden is te lezen dat er sprake is van het slopen van enkele kleine vertrekken en het uitbreken van diverse kozijnen. Er wordt een nieuw toneel gerealiseerd en er worden een entree, een gang en nieuwe kleedkamers ingericht. De bestaande klinkervloer wordt vervangen door een stampbetonvloer. De vloer wordt afgewerkt met Parka-Plex. Tegen de bestaande balklaag boven de zaal wordt een nieuw plafond aangebracht van zachtboardplaten op regels. Boven het toneelgedeelte worden tegen de bestaande balklaag regels getimmerd waartegen een steengaasbespanning ten behoeve van een stucplafond wordt aangebracht. Er wordt een nieuw rookkanaal gemetseld. Verder wordt het bestaande stucwerk van wanden geheel vernieuwd. In de zaal wordt een nooduitgang gemaakt met stalen brandtrap naar buiten.

4 Het exterieur³

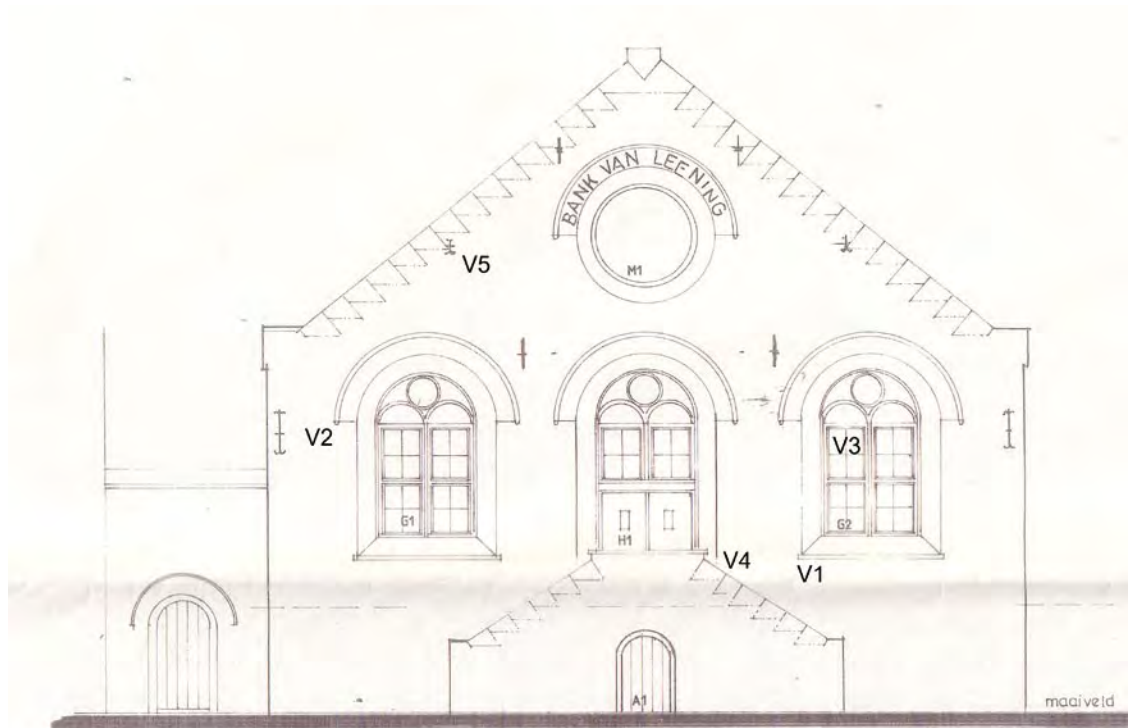
4.1 De voorgevel

De huidige voorgevel van het gebouw, de topgevel die gericht is op de Schilderstraat, heeft niet altijd de uitstraling gehad die de gevel nu heeft. De gevel is namelijk tijdens de verbouwing van glasfabriek tot Bank van Leening sterk opgewaardeerd. De bordestrap en het roosvenster zijn toevoegingen. De entree en de vensters aan weerszijden daarvan zijn ook tijdens de verbouwing tot Bank van Leening aangebracht, op plaats van bestaande, kleinere vensters. Van de oorspronkelijke vensteropeningen resteren onder de huidige vensteropeningen nog fragmenten van de dagkanten. De gecementeerde lijsten om de huidige vensteropeningen zijn omwille van verfraaiing aangebracht, zoals te lezen in de rekening van aannemer De Rooij. Zij verhullen ook de sporen die het inhakken van de grotere vensteropeningen heeft veroorzaakt.

De realisatie van de bordestrap was in 1854 noodzakelijk omdat de toegankelijkheid van het gebouw, met het oog op het nieuwe gebruik, een probleem vormde. In archiefstukken wordt zelfs vermeld, dat de gemeente 's-Hertogenbosch van de aankoop van de gebouwen van de glasfabriek afziet mede vanwege de slechte toegankelijkheid. Het vermoeden bestaat derhalve dat de begane grond van het gebouw ten tijde dat het in gebruik was als glasfabriek niet vanaf de Schilderstraat toegankelijk was, maar alleen vanaf het binnenterrein van de glasfabriek. Wanneer de kadastrale situatie in 1844 wordt bestudeerd, valt op dat het gebouw een onderdeel is van een complex dat zich in noordelijke richting, tot aan de Zuid-Willemsvaart uitstrekte. Het ligt daarom ook in de lijn van verwachting dat het gebouw oorspronkelijk in de noordgevel de hoofdingang heeft gehad.

Het souterrain was wel vanaf de Schilderstraat ontsloten. Deze toegang was klaarblijkelijk belangrijk. Zij werd namelijk intact gelaten op het moment dat tegen de huidige voorgevel bouwsels verrijzen. Deze bouwsels staan aan weerszijde van de toegang tot het souterrain weergegeven op een kadastrale situatietekening uit 1847. Van deze bouwsels resteert in de huidige voorgevel nog een reeks balkkopgaten, net onder de huidige vensters. Het huidige bordes is een versobering van het oorspronkelijke ontwerp, dat nog te zien is op de tekening van de bestaande toestand in 1930. Het bordes heeft in dat jaar nog een vaasbalustrade en kelken op de pijlers, beide karakteristiek voor de architectuur in het midden van de negentiende eeuw, de periode dat het pand verbouwd werd tot Bank van Leening.

³ Bij deze rapportage hoort een calque waarin de bouwsporen in de gevels zijn ingetekend.

Afbeelding V-1: Een bestaande tekening van de voorgevel van het gebouw, waarin de afbeeldingsnummers zijn gezet.

Afbeelding V00: De voorgevel bij aanvang van de verbouwing. Boven het rondvenster staat in de cementering "Bank van Leening" geschreven.

Afbeelding V01: Onder de vensters zijn de dagkanten van de oorspronkelijke vensteropeningen van de Glasfabriek aangetroffen.

Afbeelding V02: De vensteropeningen die zijn aangebracht bij de verbouwing tot Bank van Leening hebben een versiering in cement.

Afbeelding V03: De vensteropeningen van de Bank van Leening hebben in 1931 nieuwe vensters gekregen. Oorspronkelijk had de voor-gevel gietijzeren ramen, zoals te zien op de bouwtekening van de bestaande toestand in 1930 en zoals nog op enkele plekken behouden in de zijgevels en de achtergevel.

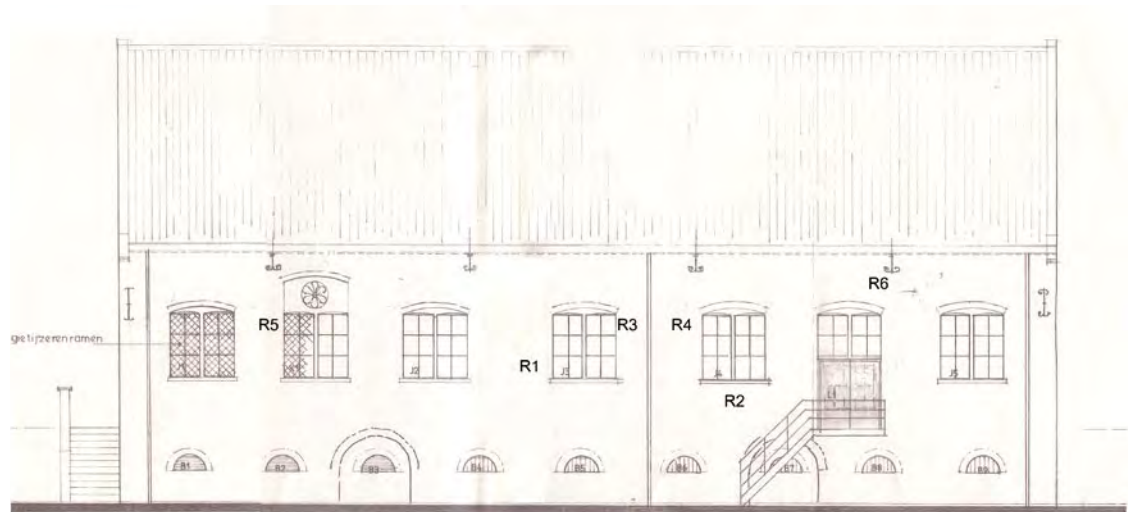
Afbeelding V04: Een detail van het metselwerk rechts van de dagkant van de voordeur, met daarin een dichtgezet balkgat, één van een gevelbrede reeks. De gaten zijn ingehakt. In de periode dat het pand deel uit maakte van de glasfabriek zijn tegen de gevel, aan weerszijden van de ingang tot het souterrain, twee aanbouwen, vermoedelijk onder een lessenaardak aangebracht. Dit wordt bevestigd door het kadastraal onderzoek. De aanbouwen ontbreken op de kaart van 1843 en worden weergegeven op de kaart van 1847.

Afbeelding V05: Een detail van een van de vlechtin- gen, die duidelijk niet oorspronkelijk zijn. De vlechtin- gen zijn op basis van tekeningen in het bouw- dossier te dateren in 1931.

4.2 De rechter zijgevel

De huidige rechter zijgevel van het gebouw is tot stand gekomen op de oude keermuur van de Dieze, die tot de jaren dertig van de twintigste eeuw langs het gebouw heeft gestroomd. De gevel heeft in de onderste zone, het souterrain, een regelmatige indeling. Deze indeling vertoont een sterke samenhang met de interieurindeling van het souterrain. De gevel heeft namelijk zeven oorspronkelijke vensteropeningen onder een rondboog, geclusterd per twee, drie en per twee. Deze vensteropeningen horen bij even zoveel ruimten. Tussen de clusters bevinden zich grotere gevelopeningen onder een rondboog. Deze vormen de toegang tot het gangenstelsel van het souterrain. De rechter van de twee openingen is bij de verbouwing van de Glasblazerij tot Bank van Leening dichtgezet. Daarbij is in de dichtzetting een vensteropening uitgespaard, zoals de bestaande in de gevel. De begane grond heeft zeven gevelopeningen onder een segmentboog. Oorspronkelijk betrof het hier zeven vensteropeningen, één is er in 1954 vermaakt tot deuropening, op het moment dat een vluchtroute via een stalen trap noodzakelijk werd geacht. Van de resterende vensteropeningen heeft er één een verbijzondering. Deze vensteropening is hoger dan de overige en heeft boven de gietijzeren ramen een inmiddels gedichte ronde raamopening. Bestudering van de dagkanten leert dat deze vensteropening oorspronkelijk gelijk was aan de overige. Er zijn sporen aangetroffen van de geslechte segmentboog én de dagkanten zijn boven het niveau van deze verdwenen segmentboog duidelijk ingehakt. De bestudering van de dagkanten van de huidige vensters levert bouwhistorische interessante informatie op. Zo is van een aantal vensters één dagkant netjes in verband gemetseld, terwijl de andere overduidelijk in bestaand werk is ingehakt. Dit wijst er op dat de huidige vensteropeningen niet de oorspronkelijke zijn. Onder de huidige, gemetselde onderdorpels zijn aanwijzingen te vinden voor de grootte van de vensters van de Glasblazerij. Hier tekenen zich namelijk van alle verdwenen of vermaakte vensteropeningen nog beide dagkanten in het metselwerk af. Tevens is vast te stellen dat de oorspronkelijke vensteropeningen een onderdorpel hebben gehad welke zich circa zestig centimeter onder de huidige bevond. Met deze informatie bleek het zelfs mogelijk om verdwenen vensteropeningen in tegenwoordige muurdammen aan te wijzen. Het blijkt dat de gevel ten tijde van de Glasfabriek negen soortgelijke vensters heeft gehad, welke alle 1,34 meter breed waren. De vensteropeningen bleken nog verder te reconstrueren op basis van bouwsporen in de huidige linker zijgevel van het gebouw.

Afbeelding (r-1): Een bestaande tekening van de rechter zijgevel van het gebouw, waarin de afbeeldingsnummers zijn gezet.

Afbeelding R00: Overzicht van de rechter zijgevel bij aanvang van de verbouwing.

Afbeelding R01: Detail van de rechter zijgevel. Tussen de vensteropeningen tekent zich een dichtgezette vensteropening af. Het metselwerk wijkt iets af, vooral in kleur. De ontlastingsconstructie van de oude vensteropening is verdwenen. Onder het venster rechts tekent zich een deel van een soortgelijke dichtzetting af. Dit venster is aangebracht op de plaats van een smallere opening.

Afbeelding R02: Een detail van het muurwerk waarin zich duidelijk de dagkant van een oorspronkelijke vensteropening aftekent onder de onderdorpel van een in 1854 aangebrachte vensteropening. Het metselwerk links is overduidelijk een opvulling.

Afbeelding R03: Duidelijk te zien is dat de dagkanten van de huidige vensteropeningen niet oorspronkelijk zijn. Het metselwerk is afgehakt, waarna de dagkanten zijn gecementeerd. Ook de segmentboog is in bestaand metselwerk aangebracht, getuige de opvulling van de ruimte boven de geslagen boog met brokken steen. Ook een verschil in mortel laat zien dat er sprake is van een bouwphase. Op de foto ook een deel van een gietijzeren venster, aangebracht tijdens de verbouwing tot Bank van Leening.

Afbeelding R04: Op enkele plekken is in de verstoring onder de later aangebrachte segmentbogen, de aanzet van een oorspronkelijke segmentboog te ontdekken.

Afbeelding R05: De vensteropening met het ronde raam is oorspronkelijk een venster zoals de overige in de zijgevel. Het venster is naar boven toe vergroot waarbij het ronde raam is toegevoegd. Een bewijs hiervoor is de aftekening van een verdwenen segmentboog.

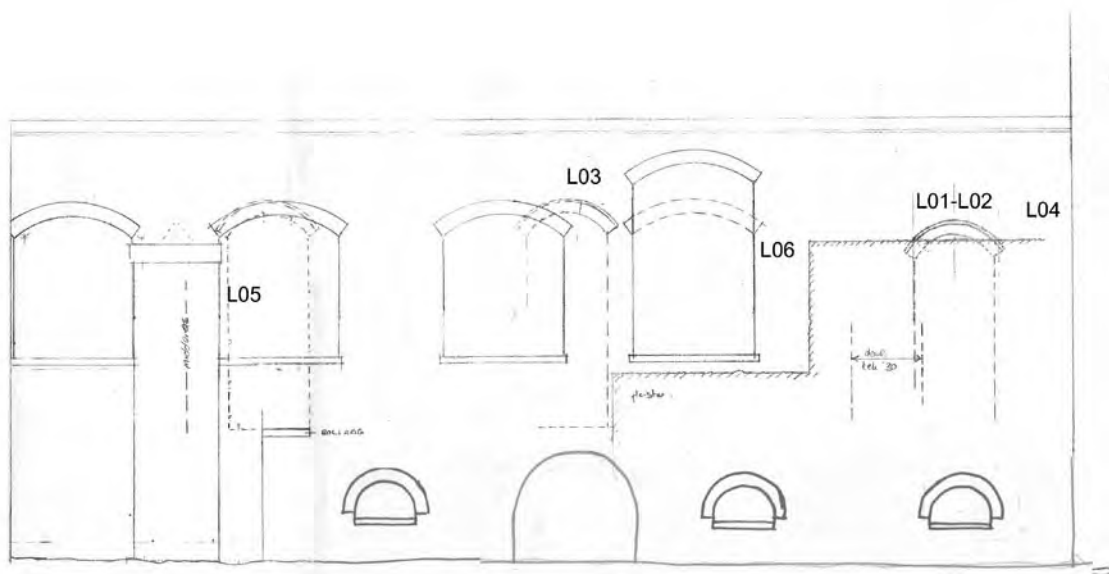
Afbeelding R06: Een detail van de afdekking van de rechter zijgevel.

4.3 De linker zijgevel

De linker zijgevel gaat voor ongeveer de helft schuil achter een pand dat in de huidige omvang voor het eerst te zien is op de kadastrale kaart van 1847. Op de eerdere kaart van 1843, is een even breed, doch aanzienlijk minder diep bouwdeel te zien. De eerste gedachte is dus dat tegen de linker zijgevel altijd bebouwing heeft gestaan. In het souterrain is echter vast te stellen dat dit zeer waarschijnlijk niet het geval is geweest. In de zijgevel zijn namelijk gevelopeningen aanwezig in het deel waarop de aanbouw aansluit.

Opvallend in de huidige situatie is dat een souterrainvenster uiterst links ontbreekt. Dit zou te verklaren zijn wanneer hier oorspronkelijk een trap naar de toegang tot het gebouw heeft gezeten. Vanaf het binnenterrein diende het hoogteverschil tussen het maaiveld en de vloer van de glasblazerij overbrugd te worden. De positionering van de toegang daar, zou ook verklaren waarom in 1854 gesproken wordt van een problematische toegang met het oog op een nieuwe bestemming voor het pand. Het deel van de zijgevel dat in het zicht is, heeft vier vensteropeningen die zijn aangebracht in 1854. De rechter vensteropening is hoger dan de overige. Net als in de rechter zijgevel is hier sprake van een na de ingebruikname van het gebouw als Bank van Leening vergrote vensteropening. De twee vensters links zijn nog de gietijzeren vensters uit 1854, de overige vensters dateren uit 1931.

In de gevel zijn twee fragmenten aangetroffen van oorspronkelijke segmentbogen. Deze segmentbogen horen bij gevelopeningen uit de fabrieksperiode. De steensbogen zijn afgedekt met een koppenlaag, zoals ook de korfbogen boven de toegangen van het souterrain in de korte gevels van het gebouw. Het vermoeden bestaat dat de vensters in de rechter zijgevel soortgelijke segmentbogen hebben gehad. Helaas zijn in de linker zijgevel de dagkanten van de oorspronkelijke vensteropeningen niet goed te herkennen. Dit vanwege recente cement- en verflagen én verstoringen in het metselwerk, veelal daterend uit 1931. Op twee plaatsen zijn delen van rollagen aangetroffen die vermoedelijk de onderdorpels van de verdwenen vensteropeningen markeren. Hier valt op dat de oorspronkelijk vensteropeningen in de linker zijgevel hoger waren dan de vensteropeningen in de rechter zijgevel. Tenslotte dient het privaat vermeld te worden. Deze is in 1854 of 1855 tegen de zijgevel aangezet, zoals valt af te leiden uit de kadastrale kaarten van beide jaren.

Afbeelding L00: Documentatietekening van het deel van de linker zijgevel dat zichtbaar is. Links sluit een tweelaags bouwdeel aan.

Afbeelding L01: Een fragment van één van de twee oorspronkelijke segmentbogen. Helaas gaan de boogaanzetten en de dagkanten van de gevelopening schuil achter een recente cementlaag.

Afbeelding L02: Een detail van de segmentboog.

Afbeelding L03: Van de tweede oorspronkelijke segmentboog is slechts een fragment bewaard. Op de boog sluit tegenwoordig de segmentboog van een in 1854 aangebrachte vensteropening aan. Het venster, waarvan een fragment is te zien, dateert uit 1931.

Afbeelding L04: Een sieranker op de hoek van de gevel. De verstoringen zijn niet nader te duiden.

Afbeelding L05: Een van de gietijzeren ramen, aangebracht in 1854. Links het aangebouwde privaat.

Afbeelding L06: Net als in de rechter zijgevel is hier duidelijk te zien dat de vensteropening waarin het rondvenster is gevat, is vergroot nadat het pand in gebruik werd genomen als Bank van Leening. Op de foto is de boogaanzet van de vensteropening uit 1854 nog te zien.

Tijdens de meest recente verbouwing zijn aan de binnenzijde van de gevel, delen van het metselwerk bloot komen te liggen. Hier zijn verschillende, interessante bouwsporen in het zicht gekomen die in een tekening zijn gedocumenteerd. Er zijn restanten aangetroffen van vier negentiende-eeuwse gevelopeningen. Uiterst rechts (geheel links gezien van buitenaf) bevindt zich een steens segmentboog waarvan een aanzet aan de achtergevel grenst. De boogtop ligt op circa 2,05 meter boven de huidige vloer, waarvan het niveau niet of nauwelijks van de oorspronkelijke vloer. De dichtgezette doorgang is opvallend breed: ongeveer 2 meter. Waartoe deze doorgang heeft gediend, is helaas niet vast komen te staan. Boven de boog tekent zich een tweede, aanzienlijk smallere dichtzetting af. Ook de functie van deze dichtzetting is niet te bepalen. Het lijkt aannemelijk dat hier sprake was van een raam boven een deur.

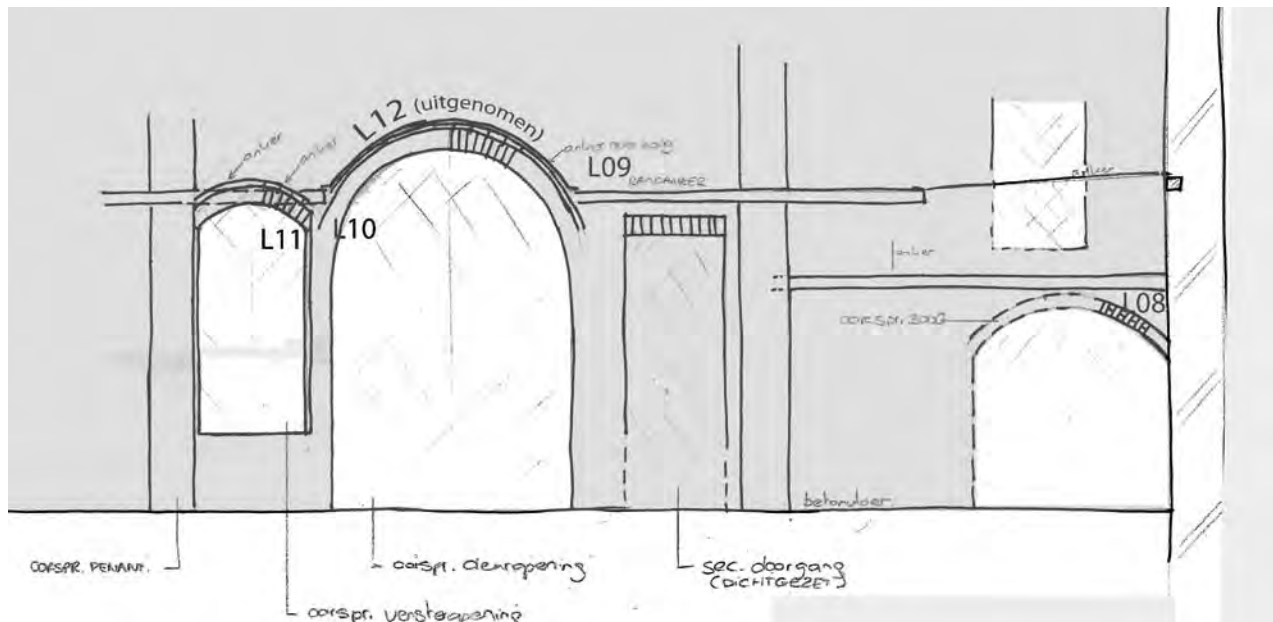
In het muurwerk is een tweede, relatief brede, dichtgezette gevelopening aangetroffen. Deze voormalige opening heeft een steens rondboog die is afgedekt met een koppenlaag die de booglijn volgt. Op basis van deze ontlastingsconstructie kan met grote zekerheid worden verondersteld dat het hier gaat om een oorspronkelijke opening. Immers: alle overige oorspronkelijke ontlastingsconstructies boven gevelopeningen hebben een identieke opbouw. Met een breedte van meer dan 2,5 meter een hoogte van ongeveer 3,8 meter, lijkt het aannemelijk dat hier oorspronkelijk twee grote, naar buiten draaiende deuren hebben gezeten. Dit is hoogst waarschijnlijk de hoofdtoegang tot de glasfabriek geweest.

Links hiervan is een ongeveer 1,20 meter brede dichtzetting onder een oorspronkelijke segmentboog (dus met afdekkende koppenlaag) aangetroffen. Het betreft een voormalige vensteropening die in het geheel bewaard is gebleven. Bijzonder interessant is de wijze waarop de voormalige opening in het metselwerk is uitgespaard. De segmentboog blijkt namelijk minder dik te zijn dan de muur. Gezien van binnenuit, loopt vóór de boog namelijk een in het metselwerk opgenomen, eikenhouten latei. Beter gezegd: een eikenhouten balk. Nader onderzoek wijst

namelijk uit dat het hier gaat om een eikenhouten ringanker. Aan elkaar gekoppelde eikenhouten balken gaan het hele gebouw rond, waardoor is beoogd om stabiliteit in de gevels aan te brengen, zoals in de Middeleeuwen in kerkgebouwen ook wel gebeurde. In dit geval wijst het gebruik van een dergelijke verankering erop dat er in de oorspronkelijke toestand weinig of geen binnenmuren aanwezig waren die voor deze stabiliteit konden zorgen. De balken bevinden zich, zoals gezegd, ter hoogte van de segmentbogen boven de voormalige en huidige vensteropeningen.

Ter plaatse van de 3,8 meter hoge segmentboog boven de oorspronkelijke toegang tot de fabriek, is de eikenhouten constructie onderbroken, waarbij de uiteinden aan weerszijden, met een ijzeren anker dat over boog is gelegd, met elkaar zijn verbonden. Dit anker is recentelijk verwijderd, net als de houten delen die verrot bleken.

Het gegeven dat de eikenhouten balk ook ter plaatse van de dichtzetting uiterst rechts in onderbroken, wijst er op dat de daar aangetroffen dichtgezette openingen, oorspronkelijk zullen zijn.

Afbeelding L07: Documentatietekening van de linker zijgevel, vanuit het interieur.

Afbeelding L08: Het rechterdeel van de boog die aansluit op de achtergevel. Boven de boog is een verankering zichtbaar. De bakstenen zijn beroet, hetgeen op een brand zou kunnen wijzen.

Afbeelding L09: Links op de foto een verstoring met recenter metselwerk en een verankering het gebouw in. Het deel van de boog dat zichtbaar is, heeft een afdekkende koppenlaag, wat betekent dat deze boog oorspronkelijk is.

Afbeelding L10: Een detail waarop een deel van de boog van de voormalige deuropening van de glasfabriek is te zien (rechts) en links, verdiept in het vlak, een deel van een boog van een oorspronkelijke vensteropening. De boog boven de voormalige deuropening heeft de dikte van de gevel (twee stenen), de boog boven de dichtgezette vensteropening is aanzienlijk minder dik (één steen, circa 22 centimeter). Tussen de bogen is nog de afdruk te zien van de in het metselwerk aangebrachte eikenhouten ringanker.

Afbeelding L11: In detail het deel van de oorspronkelijke vensteropening, met een recente klos daar waar het eikenhouten ringanker gedeeltelijk is verdwenen. Net naast de klos bevindt zich een gevelanker. Dit gevelanker heeft in het exterieur een rozet. Met het anker werd de segmentboog boven de vensteropening verankerd aan het in het metselwerk opgenomen ringanker. Op de foto is goed te zien dat de boog boven de dichtgezette vensteropening niet dezelfde breedte heeft als de gevel.

Afbeelding L12: Het uitgenomen koppelanker dat werd verwijderd boven de boog van de brede deuropening.

Afbeelding L13: Op de meeste plaatsen verkeert het eikenhouten ringanker nog in uitstekende staat. Hier een stuk van het anker tussen twee vensters van de Bank van Leening.

Afbeelding L14: Op een overzichtsfoto van de rechter zijgevel is het ringanker te zien ter hoogte van de bovendorpels van de vensteropeningen van de Bank van Leening.

Afbeelding L15: Van buitenaf zijn ter plaatse van de huidige vensteropeningen ook delen van het eikenhouten ringanker te zien.

Afbeelding A01: De geveltop is volledig vernieuwd. Hier in detail het in 1930 aangebrachte schouderstuk.

Afbeelding A02: Aan weerszijden van buitenste van drie vensters, tekenen zich bouwnaden af. Het lijkt erop dat het gebouw oorspronkelijk bredere vensters heeft gehad met een lagere onderdorpel.

4.4 De achtergevel

De achtergevel is een topgevel die is uitgevoerd met schouderstukken. Deze schouderstukken en ook de vlechtingen zijn aangebracht in 1930. De gevel heeft op de begane grond drie vensteropeningen, die alle zijn aangebracht tijdens de verbouwing van de fabriek tot Bank van Leening. Hetzelfde geldt voor het venster in de geveltop.

De enige oorspronkelijke gevelopening bevindt zich in de middenas van de gevel, op het niveau van het souterrain. Het is een dichtgezette deuropening onder een korfboog die is voorzien van een afdekkende koppenlaag. Rechts hiervan bevindt zich een dubbelvenster dat later is aangebracht, vermoedelijk op de plek van een oorspronkelijk venster, zoals aangetroffen in de zijgevels.

Afbeelding A03: Het middelste venster in de achtergevel heeft een bouwnaad recht onder de huidige dagkanten. Dat er sprake is van een faseverschil wordt duidelijk omdat het metselverband ter plaatse van de naad is onderbroken. Het lijkt erop dat de achtergevel oorspronkelijk drie gevelopeningen heeft gehad waarvan de buitenste breder waren dan de middelste.

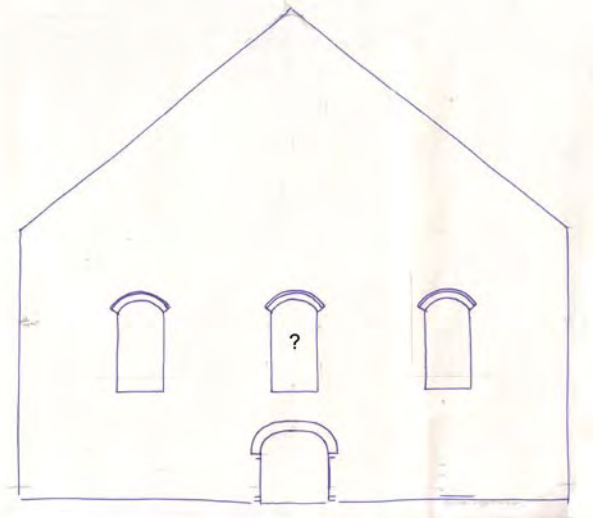

Afbeelding A04: De achtergevel heeft oorspronkelijk ook een toegang tot het souterrain gehad. De korfboog heeft een afdekkende koppenlaag.

4.5 Gevelreconstructies

- De voorgevel

De huidige voorgevel van het pand heeft zeer waarschijnlijk in eerste instantie als zijgevel gefunctioneerd. De gevel had centraal een toegang tot het souterrain en op de begane grond ten minste twee, vermoedelijk drie, vensteropeningen waarvan de onderste delen van de dagkanten nog onder de huidige, grotere vensters zijn aangetroffen. De topgevel zal waarschijnlijk ter plaatse van de huidige toegang een derde venster hebben gehad. Waarschijnlijk was dit venster gelijk aan de overige. Het zou kunnen dat het, bij wijze van verbijzondering, iets groter is geweest.

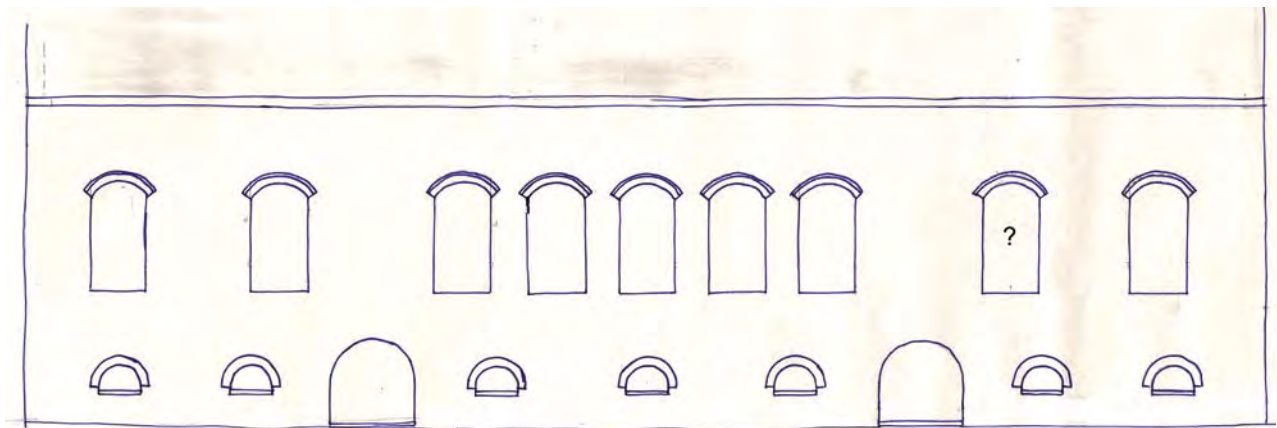

Afbeelding: reconstructie voorgevel.

- De rechter zijgevel

De huidige rechter zijgevel van het pand heeft zeer waarschijnlijk in eerste instantie als achtergevel van de glasblazerij gefungeerd. De gevel is gebouwd op de keermuur van deze3 in de twintigste eeuw gedempte tak van de Binnen Dieze. Oorspronkelijk heeft de gevel op de begane grond vermoedelijk negen vensters gehad. Van acht van deze vensters zijn (delen van) de oude dagkanten en sporen van enkele boogaanzetten aangetroffen. De vensters waren smaller dan de huidige en niet geheel regelmatig over de gevel verspreid. De vijf middelste vensters waren dichter bij elkaar gepositioneerd dan de flankerende. De specifieke reden is onduidelijk, maar de positionering zal in ieder geval te maken hebben gehad met de inrichting van het interieur.

De gevel had in het souterrain zeven rondboogvensters en twee deuropeningen, eveneens onder een rondboog. Eén van deze deuropeningen is in 1854 dichtgezet. In dat jaar werden ook de diefijzers aangebracht.

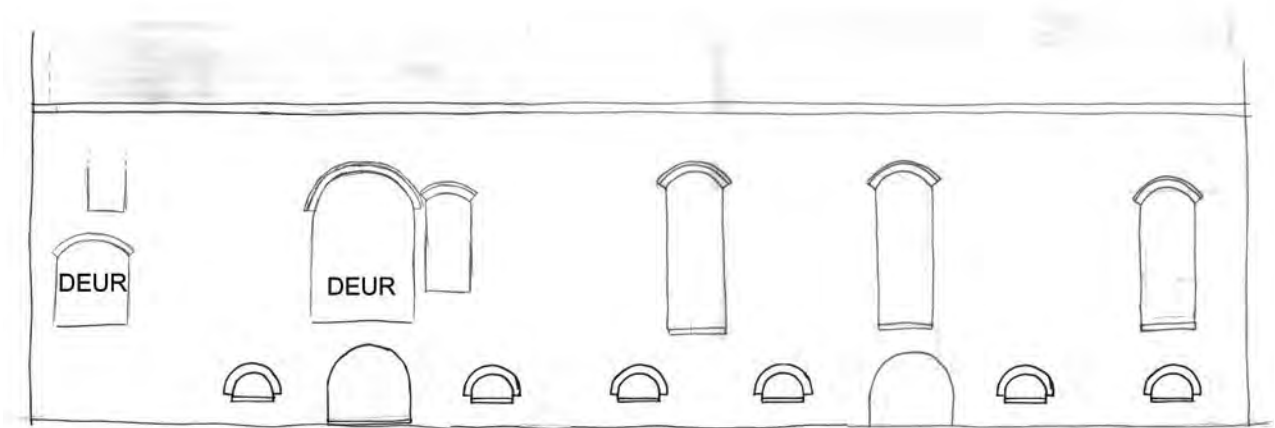
Afbeelding: reconstructie rechter zijgevel.

- De linker zijgevel

De huidige linker zijgevel van het pand is gericht op een binnenplaats die vroeger bij de glasfabriek hoorde. Het is dan ook meer dan waarschijnlijk dat deze gevel in eerste instantie de voornaamste gevel, de voorgevel van het gebouw was. Er zijn in het exterieur delen aangetroffen van drie oorspronkelijke vensteropeningen. Dat de segmentboog van de voormalige opening rechts, iets lager gepositioneerd is dan de overige, is vreemd. Wellicht was hier sprake van een deuropening.

In het interieur zijn in de gevel delen van nog eens drie bogen aangetroffen. Hieronder een grote opening waarin oorspronkelijk zware, openslaande deuren hebben gezeten. Hierop sloot een vensteropening aan die iets smaller is dan de overige, gereconstrueerde vensteropeningen uit de tijd van de Glasfabriek.

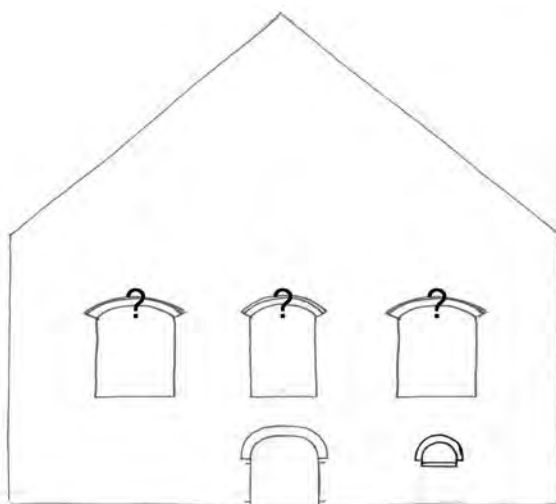
Het vermoeden bestaat dat de gevel uiterst links in de oorspronkelijke toestand een aanbouw heeft gehad. Het is namelijk de enige plek waar het souterrain geen vensteropening heeft. Mogelijk bevond zich hier een trap. Het niveauverschil tussen de binnenplaats en de werkvloer van de glasoven was immers aanzienlijk.

Afbeelding: reconstructie linker zijgevel.

- De achtergevel

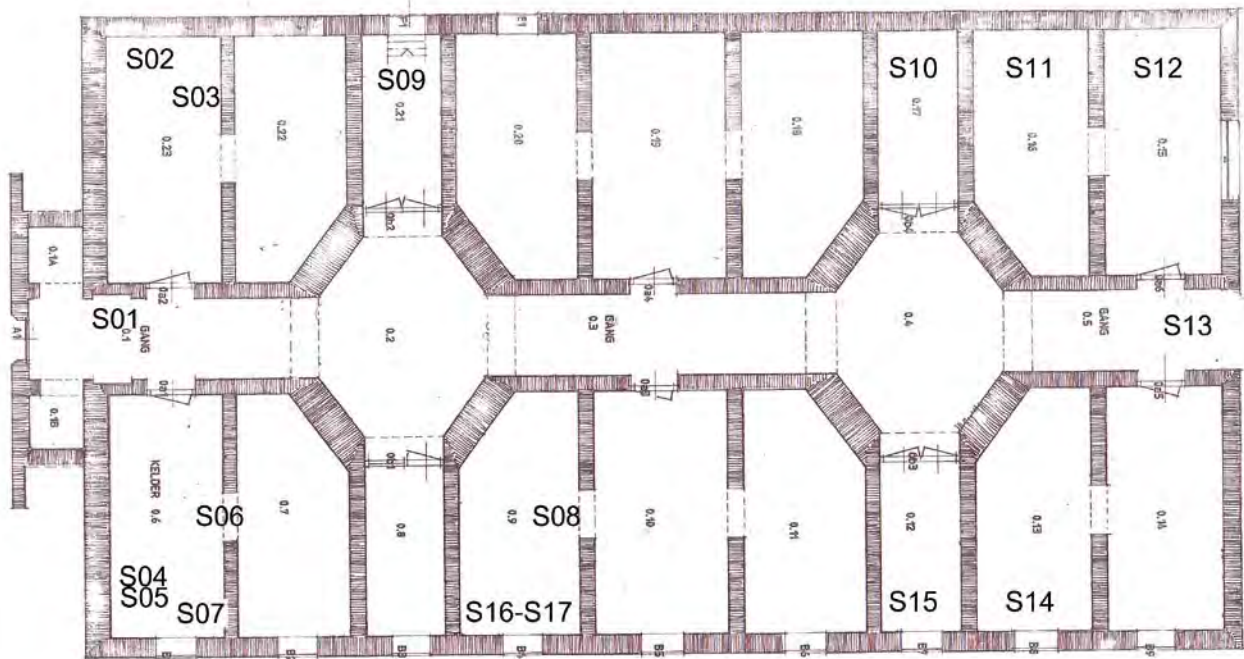
De huidige achtergevel van het pand heeft zeer waarschijnlijk in eerste instantie als linker zijgevel van de glasblazerij gefungeerd. De gevel had een toegang tot het souterrain met rechts daarvan een souterrainvenster en mogelijk drie vensters op de begane grond.

Afbeelding: reconstructie achtergevel.

5 Het souterrain⁴

Het half verdiepte souterrain van het pand beslaat het gehele grondplan. Een lange gang doorsnijdt het complex en wordt twee keer gekruist door iets smallere dwarsgangen. Aan weerszijden van de lange gang grenzen zeven ruimten die per twee, per drie en per twee met elkaar zijn verbonden. Per cluster van ruimten is er slechts één oorspronkelijke verbinding met de gang, een doorgang onder een gemetselde boog en met sponningen voor inmiddels verdwenen, de aangrenzende ruimte indraaiende deuren. De ruimten die oorspronkelijk niet vanuit het gangenstelsel toegankelijk waren, zijn later, door middel van doorbraken onder een stalen latei, toegankelijk gemaakt vanuit de kruisende gangen. Zowel de gangen als de ruimten hebben tongewelven. Waar de gangen kruisen, zijn de hoeken afgeschuind. Hierdoor ontstaan achzijdige ruimten die met zeer flauwe koepels zijn overwelfd. Het muurwerk van de afgeschuinde delen is met circa één meter aanzienlijk dikker dan de overige binnenmuren die anderhalfsteens zijn. Het vermoeden bestaat dat deze muren het fundament zijn van de in 1854 verwijderde glasovens. Het is waarschijnlijk ook daarom dat de kruin van het gewelf hier aanzienlijk lager is gelegen dan in de aan de gang grenzende ruimten en er ter plaatse in de gangen bijna tachtig centimeter diepe rondbogen zijn toegepast.

Afbeelding S00: Plattegrond van het souterrain met daarin codes die verwijzen naar de afbeeldingen in deze rapportage.

Dat het souterraincomplex oorspronkelijk voor opslag heeft gediend, kan met stelligheid worden gemeld. Wat er precies in de verschillende ruimten werd opgeslagen is niet duidelijk. Het kan zijn dat er kolen, de brandstof voor de glasovens, werden opgeslagen, al is het waarschijnlijker dat de kolen, die vermoedelijk via de Zuid-Willemsvaart werden aangevoerd, op het terrein werden gestort. Wellicht werd in het souterrain een deel van de eindfabrikaten van de fabriek opgeslagen. Verwonderlijk is dat niet alle ruimten afzonderlijk vanuit de gangen toegankelijk waren. Dit zou de opslagcapaciteit van het souterrain immers vergroten. Belangrijk gegeven is dat het

4

Bij deze rapportage hoort een calque waarin de bouwsporen in het souterrain zijn ingetekend.

Afbeelding S01: Aanzicht B-B op de documentatie-tekening. Onder het doorbroken fundament van de voorgevel. Links de duimblokken van de oorspronkelijke toegangsdeuren van het souterrain. Het verdiepte muurwerk tussen de penanten diende om ruimte te bieden aan de naar binnen draaiende deuren. In het metselwerk is duidelijk de overgang te zien tussen het metselwerk met 10L=68 (rechts) en 10L=57.

Afbeelding S02: De eerste ruimte links van de gang. Duidelijk zichtbaar de versnijdingen van de fundamente en de dichtgezette opening van een verdwenen rondboogvenster. In doorsnede de aangetroffen funderingsstrook.

souterrain aan alle kanten ontsloten is geweest. De lange gang gaat van deuropening tot deuropening, zoals oorspronkelijk ook de smallere dwarsgangen aan weerszijden een ontsluiting hebben gehad. Slechts één van deze ontsluitingen, in de zuidgevel van het pand, bestaat nog, de overige zijn, vermoedelijk tijdens de verbouwing van de glasfabriek tot Bank van Leening dichtgezet.

Naast deuropeningen zijn er ook vensteropeningen in de gevels aanwezig. In de zuid- en noordgevel is per ruimte één rondboogvenster aanwezig, op een enkele plek nog met een houten venster. De diefijzers dateren zeer waarschijnlijk uit 1854. In de noordzijde zijn alle vensteropeningen dichtgezet. Vreemd genoeg ontbreekt een vensteropening in de achterste ruimte. Dit is eigenlijk alleen te verklaren door de positie van de oorspronkelijke toegang tot de glasblazerij. Een bordestrap ter ontsluiting van de begane grond, maakte de toepassing van een venster in het souterrain waarschijnlijk onmogelijk. Vermoedelijk heeft de achterste ruimte een vensteropening in de achtergevel van het pand gehad. De tegenwoordige dubbele vensteropening is een latere schepping. Waarschijnlijk is hier een oorspronkelijke opening vergroot. Tegenwoordig is er geen verbinding tussen het souterrain en de begane grond.

Afbeelding S03: In alle vertrekken is er een verschil aan te wijzen tussen het opgaande metselwerk van de binnenmuren (10L=68) en het opgaande werk van de gevels (10L=57). Ook is er een verschil aan te wijzen tussen het opgaande metselwerk en de gewelven, die pas na het uitzetten van het opgaande werk werden gemetseld. Uiterst rechts op de foto is goed te zien dat de segmentbogen boven de deuropeningen tussen de kelderruimten gelijktijdig zijn gemetseld met het opgaande werk, en dat daarna pas de gewelven tot stand zijn gebracht.

Afbeelding S04: De eerste ruimte rechts van de gang met de speciebaarden van het vernieuwde gewelf. Links op de foto een deel van het aangetroffen fundament.

Afbeelding S05: De eerste ruimte rechts van de gang. De ongewone versnijding in de fundering van deze gevel houdt mogelijk verband met de functie van keermuur van de Binnen Dieze, die oorspronkelijk langs de rechter zijgevel van het gebouw ging.

Afbeelding S06: Een blik vanuit de eerste ruimte rechts van de gang.

Afbeelding S07: Ook hier de overgang tussen de twee soorten metselwerk. De gewelven staan niet in verband met het metselwerk van de gewelven.

Afbeelding S08: Ook hier is te zien dat de ontlastingsbogen van de deuropeningen zijn gemetseld voordat de gewelven werden aangebracht.

Wellicht was er oorspronkelijk evenmin sprake van een ontsluiting van het souterrain vanaf de begane grond. In de tijd dat het gebouw als Bank van Leening heeft gefunctioneerd is er mogelijk wel een trap geweest. Deze zou dan in de eerste ruimte rechts van de lange gang moeten zijn gepositioneerd. Het keldergewelf is hier namelijk vernieuwd. Dit laatste is vast te stellen op basis van de afwerking van het metselwerk van het gewelf. Alle gewelven van het souterrain zijn netjes gevoegd, met uitzondering van het genoemde gewelf, waar louter speciebaarden te zien zijn.

In het souterrain zijn verschillende soorten metselwerk te onderscheiden. Het muurwerk van de gevels is gemetseld met bakstenen waarvan tien lagen 68 centimeter (22/24x11x5,5/6) meten. Het binnenwerk is uitgevoerd met aanzienlijk kleinere baksteen, tien lagen meten 57 centimeter (22x5x10,5/11,5). Op basis van de gelijkenis in mortel en de wijze waarop de verschillende soorten metselwerk op elkaar aansluiten, is met zekerheid te stellen dat hier sprake is van één fase: de bouw van de

glasblazerij. Er is ook metselwerk uit 1931 te vinden. De muur van de bordestrap stamt uit dat jaar. Aan de binnenzijde van de bordesmuur zijn twee penanten met duimblokken voor verdwenen toegangsdeuren aangetroffen. Dit zijn de restanten van de muur van de bordestrap uit 1854.

Afbeelding S09: Oorspronkelijk een brede toegang tot het souterrain vanaf het binnenterrein van de glasfabriek. Vermoedelijk in 1854 dichtgezet met uitsparing van een deur. In het metselwerk is een restant te zien van een bakstenen trap.

Door het uitdiepen van het souterrain, zijn delen van de fundering van het gebouw in het zicht gekomen. Vast is komen te staan dat de fundamente van de binnenmuren één keer versnijden, de fundamente van de gevels ten minste twee keer. Bijzonder is de wijze van metselen in de eerste twee traveeën van de zuidgevel. Hier is een soort zaagtand aangebracht.

In de voorste ruimten van het souterrain zijn niet nader te duiden fundamenteën aangetroffen. Tien baksteenlagen meten 52 centimeter. Het fundament loopt van de noordgevel tot aan de zuidgevel.

Afbeelding S10: Oorspronkelijk een brede toegang tot het souterrain, vanaf het binnenterrein van de glasfabriek (zie de rollaag net boven het donkere metselwerk dat tevens het oorspronkelijke vloerniveau markeert), in 1854 dichtgezet.

Afbeelding S11: Een volledig dichtgezette vensteropening, later doorbroken door een toegevoegde deuropening. De deuropening is aangebracht om een verbinding tot stand te brengen tussen het souterrain en het pand dat tegen de noordgevel is gezet. Opvallend is de wijze van dichtzetten van de vensteropening, afwijkend met de situatie zichtbaar op bijvoorbeeld afbeelding S02. Vermoedelijk is de opening op deze foto eerder dichtgezet, wellicht al ten tijde van de glasfabriek.

Afbeelding S12: De laatste ruimte links van de gang, daar waar een dichtgezette vensteropening ontbreekt.

Afbeelding S13: Aan het einde van de gang een recent dichtgezette toegang tot het souterrain. Net als bij de voorgevel is hier ruimte uitgespaard voor twee naar binnen draaiende deuren.

Afbeelding S14: Een dichtzetting van een sleuf onder één van de vensteropeningen in de zuidelijke zijgevel. De functie van de sleuf was niet vast te stellen.

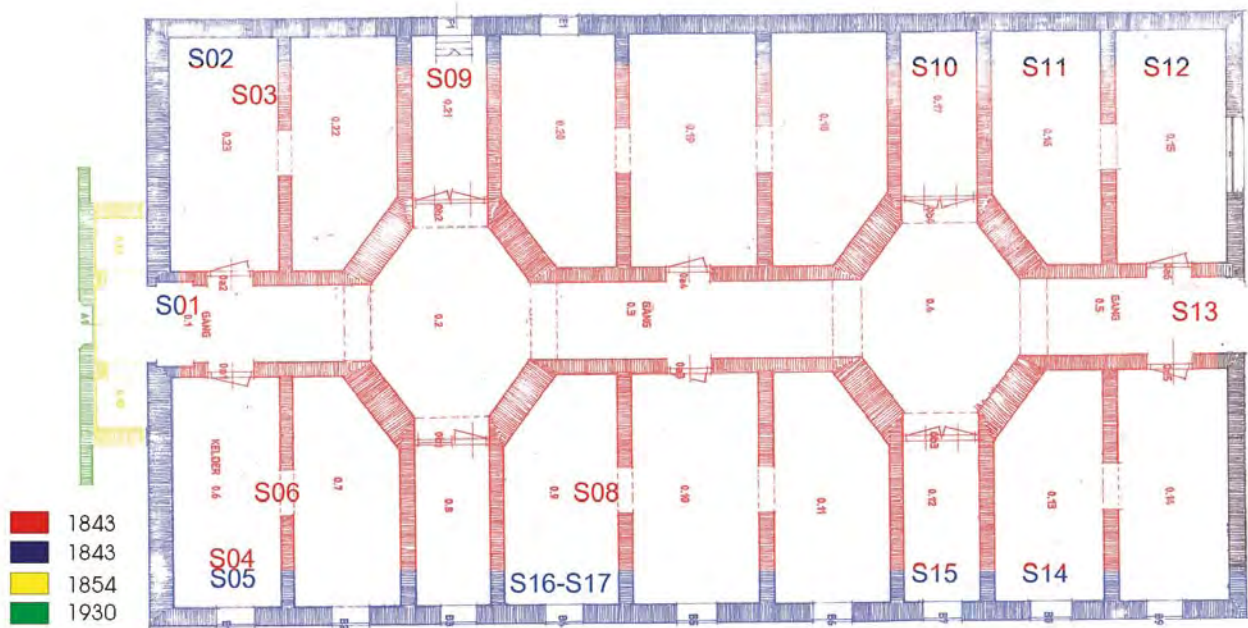
Afbeelding S15: Dichtzetting van een toegang tot het souterrain in de zuidelijke zijgevel.

Afbeelding S16: Een oorspronkelijke vensteropening met een negentiende-eeuws venster.

Afbeelding S17: Het negentiende-eeuws venster na verwijdering.

Afbeelding S18: Vier soorten metselwerk in het souterrain, weergegeven op een bouwtekening uit het bouwdoossier.

6 De begane grond

De tegenwoordig ongedeelde begane grond van het pand geeft weinig, vrijwel niets, prijs van de situatie zoals deze was ten tijde van de glasfabriek. Belangrijke dragers van bouwsporen, de vloer van de begane grond en de zoldervloer, bieden geen uitkomst. De vloer van de begane grond is een betonvloer uit de jaren vijftig van de twintigste eeuw, waarop geen negentiende-eeuwse sporen zijn aangetroffen. Voor de zoldervloer geldt, dat deze pas zal zijn aangebracht nadat de glasfabriek ter ziele ging. Ook in de kapconstructie zijn, zoals in het volgende hoofdstuk zal blijken, geen relevante bouwsporen aangetroffen die meer kunnen vertellen over het gebruik van het gebouw tussen 1842 en 1854. De enige nog bestaande dragers van bouwsporen zijn de zijgevels. Helaas bleken de gevels aan de binnenzijde alle afgewerkt te zijn met een zeer harde, moeilijk te verwijderen, cementlaag. Grootschalige verwijdering van deze laag was geen optie. Het plaatselijk verwijderen van de afwerking op basis van afwijkingen in het geluid bij het kloppen met een hamer leverden weinig op. Er kon enkel worden vastgesteld dat er doorgangen zijn geweest naar een tegen de linker zijgevel gebouwd pand, dat oorspronkelijk een magazijn zal zijn geweest, en in 1854 werd verbouwd tot directeurswoning.

Afbeelding BG01: De begane grond gezien in de richting van de achtergevel, ten tijde van het verwijderen van de dakpannen. Alleen het voorste deel van het pand heeft een stucplafond.

Op basis van historische gegevens is vast komen te staan dat de begane grond van het gebouw bij het faillissement van de glasfabriek geen ongedeelde ruimte was. Er is in de bestekken uit 1854 namelijk sprake van het verplaatsen van binnenmuren. Met verplaatsen werd het slopen van bestaande en het metselen van nieuwe muren bedoeld. Het lijkt onwaarschijnlijk dat er sprake zal zijn geweest van een omvangrijke indeling van het interieur, daarvoor zullen de glasovens teveel plaats ingenomen hebben. Wellicht moet eerder gedacht worden aan een tochtportaal of iets dergelijks.

Afbeelding BG02: Hergebruikt materiaal in het eerste balkvak van de zoldervloer. Tegen de zijgevel nog een raveling ten behoeve van een verdwenen rookkanaal.

Afbeelding BG03: De kleine aanbouw tegen de linker zijgevel, een voormalig toilet.

Afbeelding BG04: Overzicht van het pand na het verwijderen van de kap en de zoldervloer.

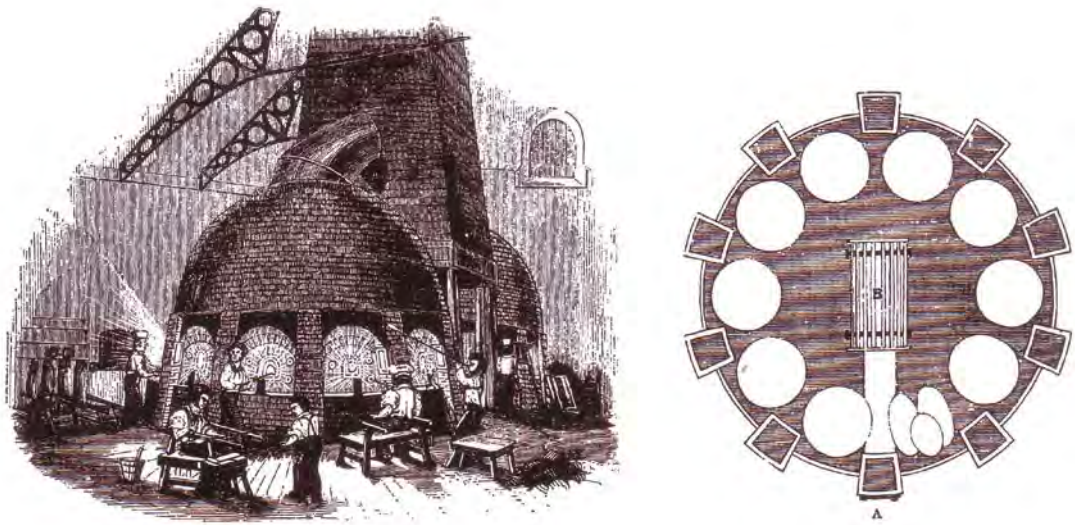
Afbeelding BG05: De begane grond in de richting van de achtergevel.

Afbeelding BG06: De begane grond in de richting van de voorgevel. In de voorgevel tekenen de vernieuwingen zich goed af door het kleurverschil in baksteen. Zo is goed te zien dat het roosvenster een toevoeging is, en ook dat de geveltop een vernieuwing of een toevoeging is.

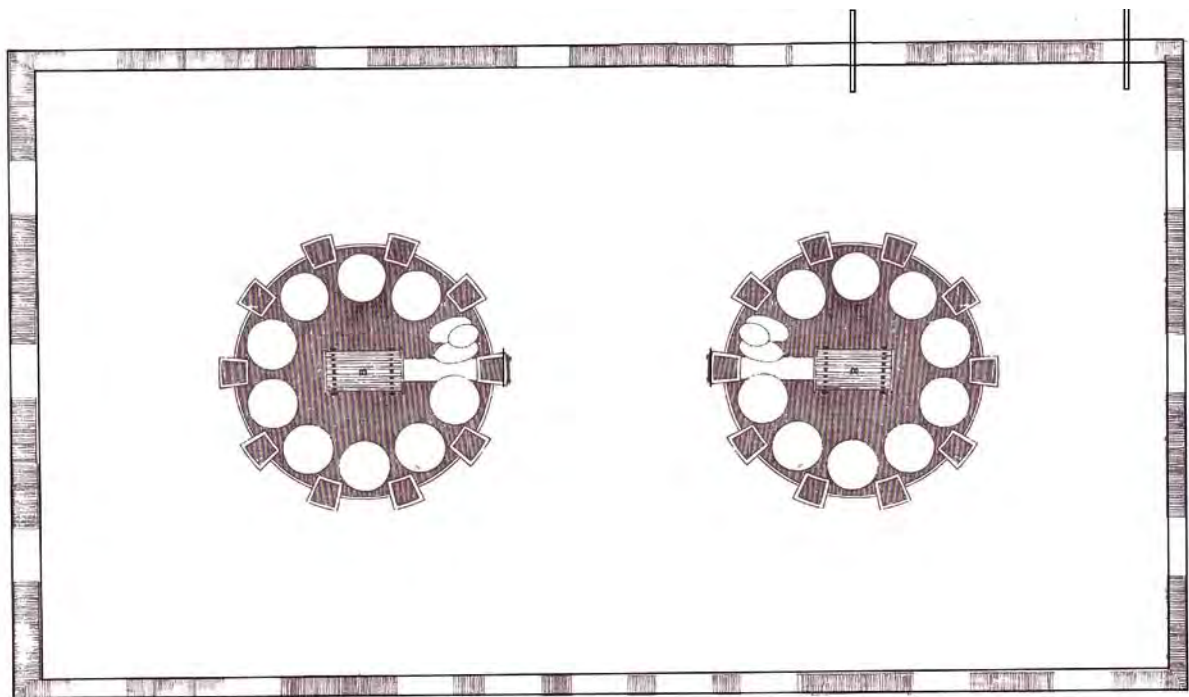

Afbeelding BG07: Twee van de gietijzeren ramen uit 1854.

Afbeelding BG08: Een voorbeeld van een negentiende-eeuwse glasoven, in feite twee stuks die één rookkanaal delen.

Schilderstraat

Afbeelding BG09: Reconstructie van de begane grond met gereconstrueerde vensters in de gevels en twee glasovens, in plattegrond overgenomen uit beschikbare literatuur.

7 De zolder³

De ongedeelde zolder van het gebouw is waarschijnlijk tot stand gekomen tijdens de verbouwing van glasfabriek tot Bank van Leening. Zolders komen in het midden van de negentiende eeuw vrijwel niet voor in (glas)fabrieken. Daarnaast wordt in bronnen over de glasfabriek melding gemaakt van een lichtstraat op het dak, wat in combinatie met een zoldervoer ongebruikelijk is. De zolder zonder borstwering is toegankelijk door middel van een houten luik in het tweede balkvak, iets links van de lengteas van het gebouw. De topgevels aan de voor- en achterzijde verjongen beide twee maal. De eerste verjonging is oorspronkelijk. Dit is vast te stellen op basis van het metselwerk. De tweede verjonging bevindt zich vlak onder de nok. De toppen van de gevels zijn met afwijkende bakstenen gemetseld. Het is niet met zekerheid vast te stellen of het hier gaat om een herstelling of dat het zadeldak oorspronkelijk wolfeinden heeft gehad. Het laatste lijkt waarschijnlijk. Het rondvenster in de voorgevel is niet oorspronkelijk. Dit is te zien aan de bakstenen waarmee dagkanten zijn gemaakt, die afwijken van het metselwerk van de rest van de gevel. Ook het aanbrengen van dit venster duidt er op dat de zoldervloer een latere toevoeging is. De vensters in de topgevels werden nodig op het moment dat de zoldervloer werd gerealiseerd. Het venster in de top van de achtergevel wijst in dezelfde richting. Dit venster vertoont grote overeenkomsten met de vensters die bij de verbouwing tot Bank van Leening zijn aangebracht op de begane grond. Ook bij dit venster zijn de dagkanten ingehakt.

Afbeelding z01: De zolder gezien vanaf het tweede spant in de richting van de voorgevel. Boven in de foto een raveling ten behoeve van een verdwenen rookkanaal. Op de achtergrond een nog bestaand rookkanaal.

De kapconstructie bestaat uit vier houten hangspanten, samengesteld met hout dat afkomstig is van een Zuid Duitse zilverspar. Hangspanten werden veel toegepast bij negentiende-eeuwse fabrieksgebouwen omdat, vanwege het ontbreken van horizontale spatkrachten, grote overspanningen mogelijk werden zonder dat er hele dikke muren nodig waren. Wel zijn hierdoor zware trekbalken vereist. De spantbenen zijn op deze trekbalken (eveneens zilverspar) geplaatst. Afschuiving van de spantbenen wordt voorkomen door middel van een tussenbalk welke met korbeels wordt gestabiliseerd en die halfhouts verbonden is met de verticale stijl die de nokgording draagt. De spantbenen zijn boven de tussenbalk nog een keer afgeschoord op deze stijl. Oorspronkelijk had de kapconstructie aan beide zijden twee gordingen, tegen afschuiving voorzien van klossen en windverbanden. De bovenste gordingen werden daarnaast ook op de tussenbalk van de spanten afgeschoord.

In een later stadium, mogelijk bij de verbouwing tot Bank van Leening, zijn aan iedere zijde twee hulpgordingen (7x20) aangebracht die in afmeting afwijken van de oorspronkelijke gordingen (15x15). Ook de bovenste van deze gordingen werd afgeschoord op de tussenbalk. De schoor is hier niet met gesmede spijkers, maar met draadnagels aan de tussenbalk geslagen. De onderste gording is afgeschoord op de zoldervloer, waardoor op de vloer sloffen noodzakelijk werden.

De voornaamste verbindingen zijn alle gepend en met toognagels gezekerd, een traditionele constructiewijze. De belangrijkste uitzondering is de verbinding van de trekbal met de verticale nokstijl. De trekbal is als het ware opgehangen aan de stijl – hieraan dankt dit type spant haar naam: hangwerk – door toepassing van geboute ankers.

Alle belangrijke onderdelen van de spanten: de stijl, de spantbenen, de korbeels, de tussenbalk en de schoren tussen spantbeen en stijl, zijn aan de achterzijde voorzien van gezaagde telmerken die van voorgevel naar achtergevel een reeks van I tot en met VIII vormen.

Afbeelding z02: Een deel van de kapconstructie. Hier het derde spant van de achterzijde gezien. De gordingen die zijn afgeschoord op het spantbeen zijn oorspronkelijk, de overige zijn later toegevoegd. Ook de schoren tussen de gordingen en de tussenbalk zijn toevoegingen.

De kapconstructie, die oorspronkelijke vanaf de begane grond in het zicht zal zijn geweest, geeft weinig prijs van de oorspronkelijke indeling van de fabriek. Tussen de voorgevel en het eerste spant is het noordelijke dakvlak afgewerkt met stuc op riet. Hier is in de tweede helft van de negentiende eeuw een vertrek afgescheiden geweest. Aan de zuidzijde is een getimmerde rookvang van bescheiden afmetingen bewaard. Deze dateert uit de periode na de glasfabriek.

Tussen het eerste en het tweede kaspant is ter hoogte van de bovenste gordingen een raveelconstructie aangebracht ten behoeve van een inmiddels verdwenen rookkanaal. De positie van dit kanaal is ook te herleiden op basis van een onderbreking in de nokgording. Ook dit kanaal dateert vermoedelijk uit de tweede helft van de negentiende eeuw.

Van de achterste moerbalk van het gebouw zijn twee monsters genomen ten behoeve van een dendrochronologisch onderzoek.⁶ Slechts één monster leidde uiteindelijk tot een datering, een globale omdat het spinhout ontbrak. Het monster telde 171 jaarringen. De laatste ring was te dateren in 1813. Het hout is dus gekapt ná 1813.

Afbeelding z03: Een takelconstructie boven het huidige luik in de zoldervloer.

Afbeelding z04: Het telmerk II op de tussenbalk van het tweede spant, van de voorgevel geteld.

⁶ Zie bijlage

Afbeelding z05: Een vermoedelijk nog negentiende-eeuws rookkanaal direct achter de voorgevel. Stookplaatsen en rookkanalen zijn niet weergegeven op de bouwtekeningen uit 1930.

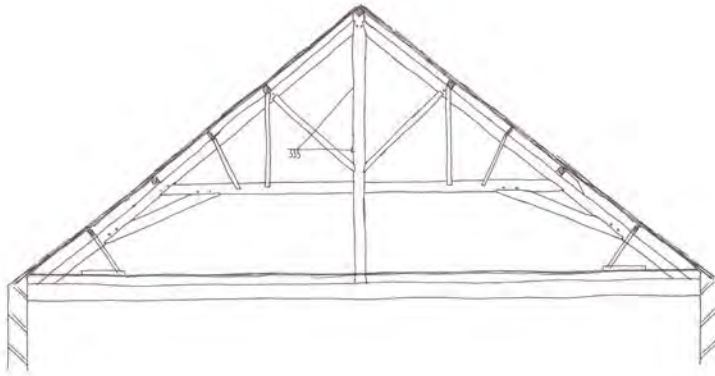
Afbeelding z06: Een deel van de kap was afgewerkt met stuc op riet.

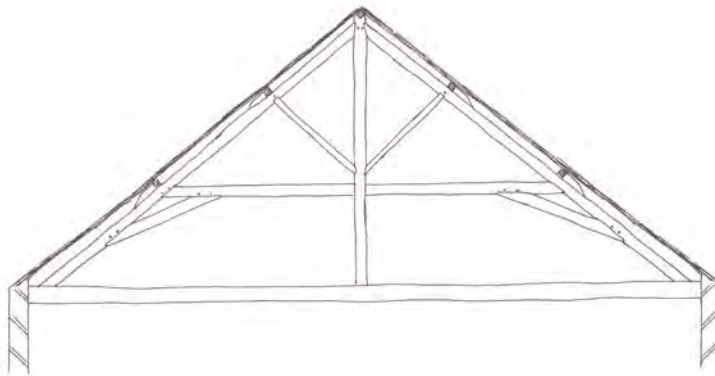
Afbeelding z07: Het in 1854 toegevoegde, gietijzeren roosvenster in de top van de voorgevel.

Afbeelding z08: De kapconstructie vlak voor de sloop in 2007.

Afbeelding z09: Schets naar de documentatietekening van het tweede kaspant.

Afbeelding z10: Schetsmatige reconstructietekening van het tweede kaspant.

Bijlagen

- Afbeelding: Rekening uit 1854
- Afbeelding: Werkomschrijving uit 1930
- Afbeelding: Werkomschrijving uit 1954
- Afbeelding: Resultaten dendrochronologisch onderzoek
- Afbeelding: Ten behoeve van de beeldvorming een vroeg negentiende-eeuwse beschrijving van een glasblazerij.
- Afbeelding: Voorgevel in de jaren negentig van de twintigste eeuw (Dia-archief BAM).
- Afbeelding: Achtergevel in de jaren negentig van de twintigste eeuw (Dia-archief BAM).

Staat van Meerdere en Mindere

Westjaan haden daer de Nanneme P. de Ruwe

verricht tydens de restaurering der veranderinge

der gebouwen, gemeynen glas fabriek tot Babel.

van Leening de Mogeijne tot Directiens weening

en herdo. Hoopruye tot verlijf van

behoeflige vromen en mindere in te rijtzen

salge. Part 46 van het loten in alle van konig

Aan de Meerdere		Aan de Mindere		Totaal	
Post	Bedrag	Post	Bedrag	Post	Bedrag
102	18	102	18	102	18
285	12	285	12	285	12
12	8	12	8	12	8
1	10	1	10	1	10
1	10	1	10	1	10
0,066	100	0,066	100	0,066	100
2,30	100	2,30	100	2,30	100
3,50	100	3,50	100	3,50	100
1,61	100	1,61	100	1,61	100
0,188	100	0,188	100	0,188	100
2,00	100	2,00	100	2,00	100
72	100	72	100	72	100
2,081	100	2,081	100	2,081	100
33,96	100	33,96	100	33,96	100
6,72	100	6,72	100	6,72	100
1,6	100	1,6	100	1,6	100
5	100	5	100	5	100
10	100	10	100	10	100
1	100	1	100	1	100
2,361	100	2,361	100	2,361	100
12,00	100	12,00	100	12,00	100
12,00	100	12,00	100	12,00	100
3,6	100	3,6	100	3,6	100
				35,64	
				7963	

Rekening uit 1854 (1:4).

		Transcript		
		<u>Sluit muur met tuigen e Peert</u>		/ 79 63
3,685	lul el	Metselwerk van oude steen ver aerfaakt door verpansing e verding	/ 8 00	29 60
		<u>Stollagen voor Sloops</u>		
2,158	lul el	stutvelnake van blintors in stank bestaan tus vulgare brieft	12 m 53 68	
1,097	lul el	Metselwerk van oude steen	8 00	8 78
		<u>Raampjes tot Balconie lassing</u>		62 45
1,196	lul el	dem. hant an hysse e lichte	11 5 m	53 82
170	dy	van ca. Metselwerk tot tot vade in metselwerk	1 10	2 06
170	dy	van ca. gypsen e gemens. gemachte gypsen		3 56
6	dy	van ca. timmeren tot tot vade verklein	1 10	6 60
37	18	land van logonmesten	35	12 95
170	8	van hand 1,63 10 hanten van hysse		1 83
17	stuts	hysse schiefp. met gypse gypsen		2 42
7	stuts	gypse hysse hysse gypsen		61
5	dag	van ca. timmeren tot het aan linge e in lichte van hysse schiefp. hant e vade van vade hysse hysse gypsen	1 10	5 50
113 1/2	8	gypse lichte werk van vade	25	28 40
				117 75
15,00	el	in 3 gonden of 12 vade Planten Schot e Portaal in vestibule	30	4 50
				122 25
1 0,525	lul el	dem. hant tot stelen dem. of	15 m	28 63
1	gyp	gebouwen e lichte werk van dem.		1 10
22	stuts	hant schiefp. gypse hant tot vast gyp		2 60
6 1/2	dag	van ca. timmeren verpanset tot timmeren maal vade van hant met vrede tot schot e lichte vade tot portaal als oak tot of linge e vade van vade van dem.	10	9 15
13,90	11	gypse hant met drie gonden of smet	30	2 17
2	stuts	steen tot vast gyp vrede an schot	40	80
3 1/2	dag	van ca. Met vade tot het gyp hant van vade e hysse e in hant vrede Stollagen e linge gyp in de Bank		82
				102 78
17,88	lul el	dem. hant tot stelen vade an linge gyp of	11 5 m	57 96
0,081	van	an mure by gemachte linge Een ander linge naude Jode gonden	15 m	3 65
2,45	stuts	vade gonden linge stuts linge gyp	0 023	6 87
3	dag	van ca. timmeren tot het in vade van linge		3 30
0,155	lul el	dem. hant tot steen vade Jode vade	15 m	6 98
3/8	dy	van ca. Metselwerk tot by vade van mure		42
		Transcript		/ 87 10 334 00

Rekening uit 1854 (2:4).

N ^o 5		2		1		1	
1853							
		verschijde stellingen	Transport	f		332.00	
1 1/2	stuk	gros punt leunten	Transport	f	112		
1,376	luchel	Minde galeon hout aan looppang		f	830		
		Verpant van Muure		f	83	26.12	
		in Hantoor					
		volgens Bestek lapaats te bouwen					
		aan stellen te bouwen 2.10 is el					
		van een halve steen dik 12.2 is 25.200 lch					
		en is geplaatst aan de top van 30, 240.					
5,40	luchel	el die mende van de steen		f	2032		
1/2	el	aan beide zijden of ter pleister in kalk.		f	2960		
6,209	luchel	Muure of geboorte en mende op					
		gebouwd met steen en aan volde van steen		f	3014		
106	el	mende malle van de de van of yschel		f	2650		
3/4	dag	van een steen tot het en jatten					
		van een de malle in vestibule van 1/4 van					
		op een 2.00 en op een 2.00					
		van een ligt van 2.00 en de malle					
		muure van die met twee behoren (of hokken)					
0,058	luchel	dome hout aan bladen in goud					
		komer op een sluit heen gebouwd					
		met veranderen en rode twee behoren					
1 1/2	dag	van een steen tot het dan stellen					
		van een reis of kantoor malle later					
		mende vervallen is 1 1/2 dag van					
		op een malle en spele aan de top					
		Plat der onder de Bank					
0,643	luchel	steenballe aan buiten ingang op					
		de plaats van beide steen		f	515		
2	stuk	brander steen platen met gelyk		f	200		
0,300	luchel	steenballe van de malle der buiten					
		muure aan het binnen muure kolen tot 2.00					
3,50	el	op leuven van de in het van		f	87		
0,130	el	een twee maal ten malle		f	96		
1	and	denke met de byge galeon aan de		f	180		
5/8	dag	van een steen en veranderen van de					
		of twee en stellen malle met sluit gelyk					
36 3/4	el	ijzer van gelyk in de stalen van					
		van minde gelyk op en platen van 25					
		volgens het tussch van bestek op		f	2220		
5 1/2	dag	van een steen tot het hulle en gaten		f	577		
5 1/4	dag	van een oppervan		f	315		
22 1/2	el	potlansca Sement		f	156		
		van het malle		f	87		
		Transport					
						9979	
						26010.3	

Rekening uit 1854 (3:4).

№ 1		Verschillende Werken Tuingat		/ 601 93		№ 2	
3 1/2	dag	van een ketrolen tot het in een van					2
		leggen van glazen pinnen Magazijn	1 10	3 85			33
3 1/2	dag	van een oppervlakte	70	2 60			26 1/2
1	emmer	gevoelde specie van idem	25	25			
2 1/2	stude	glazen dekken van idem	29	8 12			
4	stude	gevoelde yfse dak van een met glas					6
		en van een ander pinnat	1 600	2 400			135
16	8	gevoelde yfse van gevoelde tot gevoelde					4
		en luyten van Magazijn goud	25	2 00			
3	stude	yfse vintale kettingen	55	1 65			
		inheid van de smid tot aan hange en aange		1 20			
3 1/2	dag	tot reparatie van muur van Magazijn					1 1/2
		van ketrolen van een kant tot aan hange	1 10	8 2			
2	8	patlonde van idem van idem	7	1 1			12 1/2
4 50	10	el liffmet glas in de beide van een					1 1/2
		van een goud tot vullen van een van een	230	9 90			
1 1/2	dag	van ketrolen en oppervlakte van het					
		van een van een van een van een	110 70	2 40			
10	8	patlonde van idem van idem	7	70			
10	8	gevoelde yfse van een tot pinnat Magazijn	25	2 50			130
5	8	land van idem	55	1 75			
1	man	deur met den lange sluit met					20
		en van een met goud tussen de deuren	11 15				
		aan smid van het met een van een					
		van yfse plakke van een van een					3 60
		en de deuren te hange plaatse daer					
		teek anders te hange maer van een		2 15			
1	klank	met twee behoren van een van een					20
		ingang van een van een van een		70			
6	stude	schuif van een van een van een					9 12 1/2
		van een van een van een van een	3 36				
1 1/2	8	van een van een tot ge met van een		1 24			
1 1/2	dag	van ketrolen tot reparatie van een					7 1/2
		van een van een van een van een	110	1 92			2 1/2
2	emmer	specie van idem		56			
1 1/2	dag	van oppervlakte van een van een					
		te van een van een van een	70	1 23			
13	10	el Meerde Jalle dan in het bestate van een	110	16 30			
12	10	el Meerde blaffen dan van een van een	100	10 00			
0 131	10	el Meerde rijk van een van een	130	6 91			1/2 dag
0 145	10	el Meerde hout tot ondersteuning van een		4 77			15 1/2 dag
2 27	10	el Meerde plank vloer in hante van een	100	4 77			
		van een met een van een van een					
		Tuingaten	160 25		601 93		

Rekening uit 1854 (4:4).

BESCHRIJVING.

(1) Naam en voornamen van de(n)igene, die het werk doet uitvoeren.
(2) Korte omschrijving van het werk.

behoorende bij de door (1) *Het College van Regenten der de*
Jodshuisen

van beroep

wonende *Jordhuisen 4 i Brak*

aan Burgemeester en Wethouders van 's-Hertogenbosch dd. *15 Dec 1930.*

gedane aanvraag om vergunning ingevolge artikel 5 der woningwet, betreffende het (2)

verbouwing van het gebouwde Bank van Leening

kadastraal bekend gemeente 's-Hertogenbosch, sectie *H6* no. *2305*

gelegen *Schilderstraat 27*

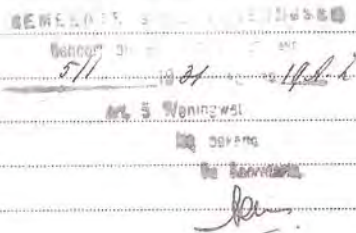
no.

In de toogewel worden de betasand ramen vervangen door nieuwe ijeren ramen. Tegen de hofmuur wordt een nieuwe halfpleensmuur aangebracht, rustende op de betasand fundering der muur, de oelching der toogewel afdekking wordt in dille van 26 cm weggevoerd en vervangen door een dille van handgraauwsteen in Cement sprei. Het nieuwe oegwerk als het betasand weth. Deze oelching wordt afgedekt met verplaatde muurafdekking. De laken bramenkap wordt uitgekroon en vervangen door een gemetselde hof met handbeem dekken. Hoek ± 25 cm, ophere ± 19 cm. In de oegewel worden twee gade ramen uitgekroon en vervangen door nieuwe laken kransen met onderaarramen en twee kleppende ramen. Het prive kanton der Directie wordt raprot. De fundering van de nieuwe muur wordt aangelegd op de assunder aanvreesig gemetselde quelen, heerde de

Werkomschrijving uit 1930 (1:2).

wanden 33 cm.
 30 cm onder. en boven de vloer wordt een hoorsom
 gemaakt van blinde in sterke specie 1 cement, 3 leet.
 De fundering en opbouw binnenmuur van goede
 afkoms. steen of van boeiengrauw en sloffe cement.
 Specie.
 De vloer van het bebouw. wordt als volgt samengesteld:
 vloerbalken 6" x 16" cm. op oplaanden van 50 cm, vloer dik
 2.2 cm.
 De plafonds hangen van het nieuwe plafond als op beton
 is aafgegeven. Deze worden van de linker verbanden /
 met haakbanden 19 mm. De nieuwe kroonns worden
 geplaatst door boegen of schelley die boven de bestaande
 kroonns convergeren zijn.
 De bouwkosten bedragen f 3000.-

J. van Dille
 Arch. der g. a. h. t.

MODEL a 1.

BESCHRIJVING.

behorende bij de door (1) het College van Regenten over de Godshuizen eng.
 van beroep als bestuur van het St. Agnes- Gesticht,
 wonende Gasthuisstraat No.9 te 's-Hertogenbosch,
 aan Burgemeester en Wethouders van 's-Hertogenbosch dd. 4 September 1954
 gedane aanvraag om vergunning ingevolge artikel 6 der Woningwet, betreffende het (2)
het verbouwen van de grote zaal van de voormalige Bank van Lening
tot speelzaal,
 kadastraal bekend gemeente 's-Hertogenbosch, sectie H no. 3205
 gelegen aan de Schilderstraat.

(1) Naam en voornamen van degene, die het werk doet uitvoeren.
 (2) Korte omschrijving van het werk.

no. _____

Tot het verbouwen van de zaal behoren het slopen van enige kleine vertrekjes, van enige bestaande muren en het uitbreken van diverse kozijnen.

Verder het maken van een nieuw toneel en het inrichten van nieuwe kleedkamers, gang en entree. Zie tekening.

De bestaande klinkerbestrating in de zaal wordt verwijderd, waarna een stampbetonvloer dik 0,10 M gestort wordt, met een krimpnet van betonijzer \varnothing 8 mm. met mazen van 0,20 M.

Eveneens wordt in de gang en kleedkamer No.1 een nieuwe stampbetonvloer aangebracht als voor de zaal is omschreven.

Over deze nieuwe stampbetonvloeren wordt een nieuwe afdekvloer gemaakt van Parka-Flex.

Tegen de bestaande balklaag boven de zaal wordt een nieuw plafond aangebracht van zacht-board platen tegen regels zw. 2" x 3" op afstanden van 0,40 M., welke tegen de bestaande balken worden gespijkerd.

Werkomschrijving uit 1954 (1:2).

eens regels 2" x 3" gespijkerd op afstanden van 0,60 M., waartegen een steengasbespanning wordt aangebracht met stuc.

De vloer van het toneel bestaat uit een vurenhouten balklaag zw. 8 x 18 cm. h.o.h. $\frac{1}{2}$ 0,60 M., waarover een vurenhouten vloer zw. 1". De nieuwe muren en het metselwerk voor het dichtmetselen van uitbroken kozijnen enz. wordt uitgevoerd in boerengrauwe steen in specie 1 P.C. - $\frac{1}{4}$ kalk- 6 zand.

Het nieuwe rookkanaal te metselen in de kelder van klinkers in sterke ^{P.C.}specie en verder van boerengrauw in specie: 1 P.C. - $\frac{1}{4}$ kalk- 6 zand.

Verder wordt het bestaande stuc. werk van wanden geheel vernieuwd. De nieuwe wastafels worden aangesloten op de bestaande afvoerleidingen.

De dubbele deuren van zaal naar gang en van gang naar entree worden 1,65 M. in den dag en draaiend gemaakt in de vluchtrichting.

In de zaal wordt een nooduitgang gemaakt met stalen brandtrap naar buiten. *volgens naar goed te keuren behendig.*

De hoofdtoegangsdeur aan de Schilderstraat wordt voorzien van espagnoletsluiting. De deur draait naar buiten.

In kleedkamer No.2 wordt een $\frac{3}{4}$ " brandkraan aangebracht met 12 M' slang.

De totale bouwkosten bedragen : F. 19000.-

De noodverlichting wordt in overleg met de brandweer aangebracht.

De Architect der Godshuizen:

COMMISSIE VOOR STADSSCHOON
 behoort bij notulen van den
 26 Nov. 1894 Ag. No. 4220/1-1503

DE SECRETARIS

h. v.

Van der Valk

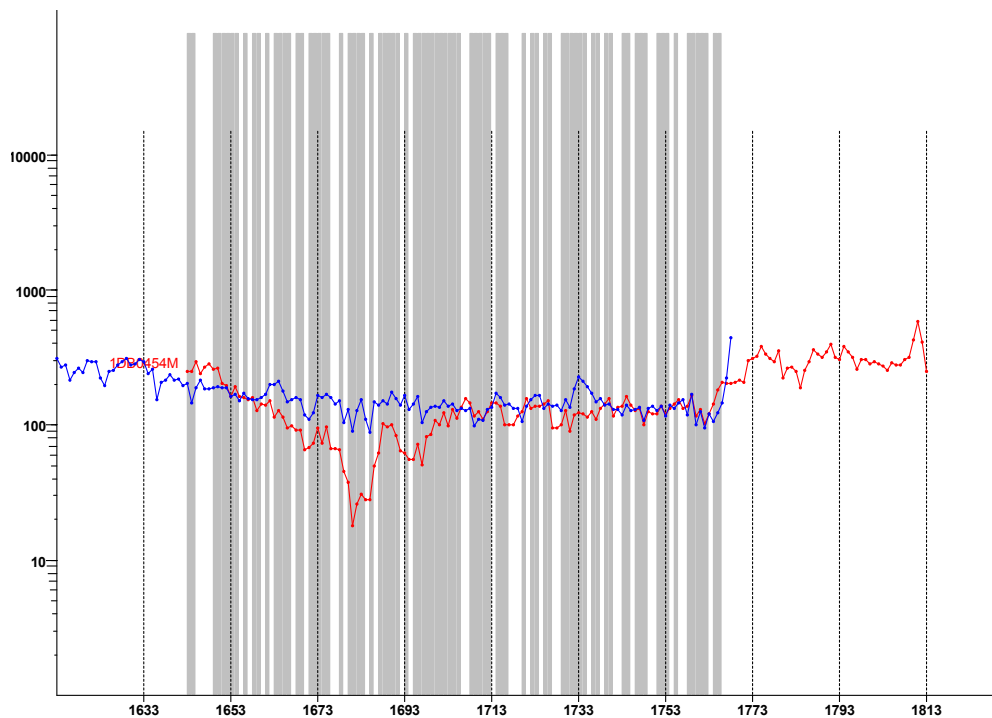
's-Hertogenbosch, Schilderstraat 33

5.4-SC33-D1

5.4-SC33-D2

gegevens
 BAAC-code : 1DB0454
 context : 4^e moerbalk van linkerzijmuur
 houtsoort : zilverspar (*Abies alba*, Mill).
 totaal aantal ringen : 171
 aantal spintringen : n.v.t
 aantal ringen tot kern : 0 (kern aanwezig)
 datering laatste ring : 1813
 geschatte kapdatum : na 1813

referentiecurve : NLABAL01 (van Daalen, n.p.)
 t-waarde (t_{no}) : 8,14
 GLK : 69,8
 overschrijdingskans (P) : 0,0001
 herkomst : Zuid Duitsland

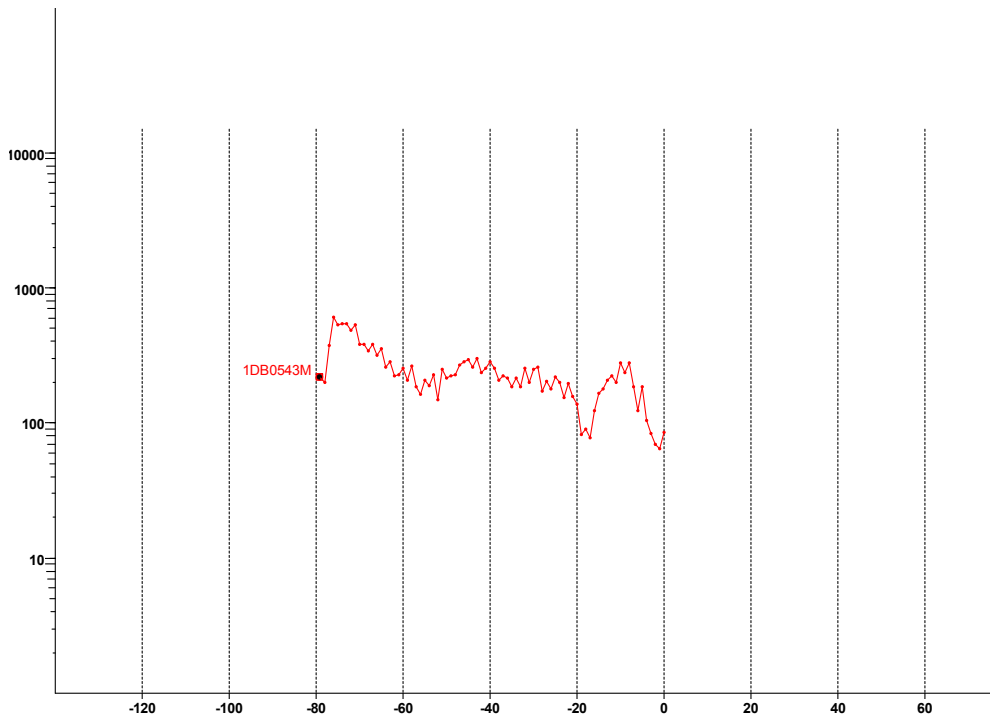
Visuele weergave van 1DB0454 met NLABAL01.

's-Hertogenbosch, Schilderstraat 33

5.4-SC33-D2

5.4-SC33-D2**gegevens**

BAAC-code	: 1DB0453
context	: sleutelstuk van 4 ^e moerbalk van linkerzijmuur
houtsoort	: zilverspar (<i>Abies alba</i> , Mill).
totaal aantal ringen	: 80
aantal spinringen	: n.v.t
aantal ringen tot kern	: 0 (kern aanwezig)
datering laatste ring	: -
geschatte kapdatum	: -
referentiecurve	: -
t-waarde (t_{no})	: -
GLK	: -
overschrijdingskans (P)	: -
herkomst	: -

Visuele weergave van 1DB0453.

Resultaten dendrochronologisch onderzoek (1:2).

Hoe een glasfabriek in het begin van de negentiende eeuw werkte:

In het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage bevinden zich diverse rapporten van de collectie Goldberg (inv. nr. 45) over de Nederlandse bedrijfstak van de glasblazerij. Van sommige rapporten is bekend om welk bedrijf het gaat, in het geval van de beschrijving van een groene glasblazerij niet. Toch geeft dit rapport een goed voorbeeld van hoe de Vurense glasblazerij in begin negentiende eeuw werkte. In deze periode was met name de van oorsprong Duitse glasblazersfamilie Pelgrim in Vuren werkzaam.

Johannes Goldberg was tussen 31 mei 1799 en 2 oktober 1801 Agent van de Nationale Economie. Eén van zijn werkzaamheden betrof het binnen 10 jaar samenstellen van een statistieke beschrijving van de Republiek aan de hand waarvan de regering haar economische beleid (mede) kon afstemmen. In 1801 werd Goldberg van zijn functie ontheven, in de daaropvolgende jaren bleef hij echter nog gegevens verzamelen. Het rapport over de glasblazerij moet vermoedelijk rond 1800 worden geda-

teerd. Zowel de gebruikte spelling als taal heb ik in principe ongewijzigd overgenomen. Het rapport is in drie hoofdstukken opgebouwd, te weten grondstoffen ("hoofdmaterialen"), gebouwen, machines en gereedschappen ("werktuigen") en het fabricageproces ("bewerking").

1. Hoofdmaterialen:

1. Asch uit de zoutziederijen, voortkomende van de sponturf en bestaande grotendeels uit potasch en een weinig kiesel en kalkaarde.
2. Zand (inlands).
3. Potasch.
4. Weed-asch, welke men uit de zeepziederijen krijgt.
5. Een weinig bruinsteen.

8

II. Werktuigen:

Vaste

De glasoven zelve zijnde een ruim gewelfschgewijze gemetzelde steenen oven, van onder met een toegat en ijzer roosterwerk voorzien. Deze oven loopt om de warmtestof te concentreren koepelsgewijze van boven toe, en is voorzien van eenige openingen om den doorgang van de lucht gemakkelijker te maaken.

Verders is boven dezen oven een gepasten toestel om aan den rook uitgang te geeven. Eindelijk zijn aan dezen oven rondsom verschillende kleine vastergaderplaatzen van steen gebouwd, dienende of om de flessen welke bereid zijn, langzaam te laten bekoelen, of om de zamensteliende deelen van het glas te laten drogen en derzelver onderlinge verbinding te bevorderen.

Behalven dezen oven is er nog eene opzettelijk ingericht om den kroesen off potten, in welke men het glas of de tot glas geschikte stoffen smelt, droogt en bakt.

Verders heeft men vormen in den grond en vast steenen op welke men het geblaze glas rolt en vormt.

Losse

De losse werktuigen bestaan in kroezen welke uit een kleisoort bestaan. Veel al gebruikt men hier toe kleijaarde, dan om deze potten en kroezen met gepasten aard van sterkte te geeven, bakt men een gedeelte pijpaaarde in den daar toe geschikte oven, waar na men een deel van deze gebakte aarde met twee delen ongebakte vermengd, en uit dit mengsel een deel met water daar stelt, uit het welk men met de hand de kroesen vormt. De overigen werktuigen bestaan in de blaaspippen de snij-ijzers en een staf om den rand om de flessen te maaken.

III. Bewerking:

9

1. Men mengt de weedasche, de asch uit de zoutziederijen, de potasch en het zand onder één, waarna men het mengsel in eene daar toe geschikte plaats droogt.
 2. Het mengsel gedroogd zijnde, wordt het zelve allengs in den kroes of pot gebragt en aan de warmte blootgesteld.
 3. Na dat alles geduurende een tijd van 6 uren den behoorlijken graad van warmte heeft gevonden, zodat de massa dun en gelijkvormig begint te gloeijen, versterkt men het vuur.
 4. Indien nu de geheele hoeveelheid glasmassa gesmolten is en de hitte den voldoenden graad heeft, als dan wordt er op de oppervlakte van de massa in de kroes een schuim gevormd, welke men glasgalle (sel vihi) noemt.
 5. Deez glasgalle bevat veele onreinigheden, dikwerf het te veel aanwezig zijnde loogzout en men moet dezelve zeer zorgvuldig afneemen om reden dat men anderszinds veele blazen, wolken of korrels in het bereide glas aantreft.
 6. De glasmassa nu tot de hoogte gebragt zijnde, heroofd van glasgalle en volkomen vloeibaar, is in dien staat dat men er flessen van kan blazen.
 7. De werkman neemt aan de ijzeren buis eene genoegzaame hoeveelheid der gesmolten massa, blaast door de buis derwijze dat de glasmassa welke taaij is, als eene blaas wordt opgeblazen.
 8. Nu brengt hij zijne uitgeblaze massa weder in het vuur om dezelve meer rekbaar te maaken, waar na hij deze blaas in den graad en de vorm brengt en er in brengt.
 9. Dit gedaan zijnde brengt hij weder de gevormde glasmassa in den oven en na dat deze weder
- om door de warmtestof rekbaar geworden is, maakt hij de zogenaamde ziel door een ijzer werktuig er in.
10. Nu wordt door een mes, hetgeen met koud water is nat gemaakt, de fles van het blaastuig afgesneden en de werkman neemt aan een ijzeren stift een weinig der gesmolte glasmassa en legt deeze in het uiteinde van de ziel van de fles, waar na hij na weder de fles de gevormd te hebben, met een spitse staaf van ijzer een weinig gesmolten glas neemt en den ring om den hals van de fles maakt.
 11. Eindelijk worden de nu op deze wijze bereide flessen in den koeloven gebragt, alwaar de flessen nog geduurende eenigen tijd aan de warmte worden blootgesteld of waren gehouden en allengskens afgekoeld.

Voorgevel in de jaren negentig van de twintigste eeuw (Dia-archief BAM).

Achtergevel in de jaren negentig van de twintigste eeuw (Dia-archief BAM).

